

UiO : **Det juridiske fakultet**

Næringsliv og menneskerettigheter

En analyse av utfordringer og muligheter i norsk rett

Kandidatnummer: 636

Leveringsfrist: 25.11.2019

Antall ord: 17 036

Innholdsfortegnelse

1	RAMMEN FOR OPPGAVEN	1
1.1	Tema og aktualitet.....	1
1.2	Terminologi.....	3
1.3	Metode og videre fremstilling.....	4
2	RETTLIG OG IKKE-RETTLIG UTGANGSPUNKTER	6
2.1	Menneskerettighetenes rettslige forankring	6
2.2	Ikke-rettslig menneskerettsforpliktelser for næringslivet	7
2.3	FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter	9
2.3.1	Statens forpliktelse til å beskytte	9
2.3.2	Næringslivets ansvar for å respektere.....	11
2.3.3	Særskilt om aktsomhetsvurderinger	12
2.3.4	Tilgang til klageordninger	15
3	UTFORDRINGER I GJELDENE RETT	16
3.1	Innledning	16
3.2	Statens forpliktelse til å beskytte menneskerettighetene.....	16
3.2.1	Innledende bemerkninger	16
3.2.2	Statens positive plikter.....	16
3.2.3	Statens materielle plikt	18
3.2.4	Statens prosessuelle plikter.....	20
3.3	Næringslivets ansvar for å respektere menneskerettighetene	21
3.3.1	Innledende bemerkninger	21
3.3.2	Straffesanksjonerte handlingsplikter	21
3.3.3	Redegjørelsesplikter	23
3.3.4	Sivilt erstatningsansvar.....	28
3.4	Tilgang på effektive klageordninger	28
3.4.1	Innledende bemerkninger	28
3.4.2	Domstolen.....	29
3.4.3	Statlig klageordning utenfor domstolene.....	30
3.5	Oppsummering.....	30

4	UTVIKLING AV GJELDENE RETT	32
4.1	Innledning	32
4.2	Lovregulering i utenlandsk rett	32
4.2.1	Innledende bemerkninger	32
4.2.2	Redegjørelsesplikter	32
4.2.3	Aktsomhetsplikter.....	35
4.2.4	Oppsummering	38
4.3	Lovregulering i norsk rett	38
4.3.1	Innledende bemerkninger	38
4.3.2	Lovens pliktsubjekt.....	39
4.3.3	Pliktens innhold	41
4.3.4	Reaksjoner og sanksjoner	43
4.3.5	Håndhevelsesorganer.....	46
4.4	Oppsummering.....	47
5	AVSLUTNING.....	49
6	KILDELISTE.....	51
6.1	Litteratur.....	51
6.2	Norske rettskilder	56
6.3	Internasjonale rettskilder.....	59
6.4	Utenlandske rettskilder	62

1 Rammen for oppgaven

1.1 Tema og aktualitet

Oppgavens tema er næringsliv og menneskerettigheter. Oppgaven søker å kartlegge gjeldende rett på området som et utgangspunkt for å identifisere utfordringer ved dagens vern og muligheter for fremtidig vern.

I dagens samfunn spiller næringslivet en viktig rolle for å bidra til utvikling og velstand. Virksomheter skaper arbeidsplasser og genererer verdiskapning som bidrar til å finansiere samfunnets velferd. Næringslivets innflytelse skaper muligheter, men også utfordringer. Globalisering, privatisering og teknologisk utvikling er blant faktorer som har bidratt til økt bevissthet om menneskerettighetenes sårbarhet i møte med næringslivet. Nikes tidligere bruk av sweatshops, Shells oljeforurensning i Nigeria og kollapsen av tekstilfabrikken Rana Plaza i 2013 er noen profilerte eksempler som for alvor har satt problemstillingen på dagsordenen. Ideen om at næringslivets eneste ansvar er å maksimere profitt¹ har de siste tiårene i større grad blitt forlatt til fordel for tanker om næringslivets samfunnsansvar («corporate social responsibility»).

Konseptet om næringslivets samfunnsansvar bygger på at næringslivet er en aktør i samfunnet og følgelig har ansvar for den påvirkningen den har på mennesker, samfunn og miljø. En sentral del av dette ansvaret inkluderer ansvaret for å ivareta og respektere grunnleggende menneskerettigheter i sin virksomhet. Næringslivet selv begynner i økende grad å se merverdien av en ansvarlig og bærekraftig drift. I 2015 viste en undersøkelse av KPMG at 92% av verdens 250 største selskaper rapporterte utad om deres arbeid innen samfunnsansvar.² Dette illustrerer en utvikling mot samfunnsansvar som normen i stedet for unntaket.

Menneskerettigheter er i utgangspunktet et statlig ansvar. Både internasjonale og nasjonale menneskerettigheter bygger på et rettslig utgangspunkt om at kun stater kan krenke rettighetene. I norsk rett sikres menneskerettsvernet gjennom en rekke generelle og konkrete lovreguleringer som direkte og indirekte regulerer staten og andre rettssubjekters inngrep på rettsområder som angår menneskerettighetene. Innen Norges jurisdiksjon setter norsk rett begrensninger for næringslivets muligheter til å krenke mange av menneskerettighetene.

Et stadig mer globalisert næringsliv utfordrer samtidig effekten av disse reguleringene ved at deler av selskapers virksomhet foregår og plasseres i utlandet. Tilgang på billig arbeidskraft,

¹ Friedman (1970) s. 6

² KPMG (2015) s. 30

materialer og ressurser er noen årsaker til at virksomheter søker seg til lavkostland. Ofte har dette sammenheng med etablering i land med dårlig utviklede rettssystem preget av manglende håndheving av lover og regler og et svakt menneskerettsvern. Dette reiser spørsmål om næringslivets ansvar utover å følge lover og regler i landet de opererer.

I Norge har en betydelig andel av norsk næringsliv i dag ulike former for grenseoverskridende elementer. I en stortingsmelding fra 2015 om globalisering og handel viste regjeringen til statistikk fra 2014 som viste at norsk eksport sto for 38 prosent av Norges brutto nasjonal produkt (BNP)³, mens import sto for rundt 30 prosent.⁴ I tillegg kontrollerte norske foretak på det tidspunktet over 4200 utenlandske datterselskaper med til sammen 280 000 ansatte. Nasjonal lovgivning som utelukkende gjelder på norsk territorium er mindre egnet til å fange opp dette og illustrerer behovet for mekanismer som kan imøtekomme dette.

Globalisering nødvendiggjør internasjonale initiativ, samarbeid og løsninger. Innen ulike internasjonale fora har næringslivets ansvar for menneskerettighetene lenge vært et tema uten at dette enda har resultert i internasjonalt bindende regler. Samtidig har det internasjonale engasjementet ført til vedtagelsen av flere ikke-bindende retningslinjer og veiledere som oppstiller forventninger og øker bevisstheten om næringslivets selvstendige ansvar for å respektere menneskerettighetene. Et viktig eksempel er *FNs veiledende prinsipper om næringsliv og menneskerettigheter* (UNGP) som siden vedtagelsen i 2011 har utviklet seg til å bli en global standard på området. Enn så lenge er allikevel den gjennomgående tendensen at normene er av kun sosial eller moralsk, og ikke rettslig, karakter.

Et avgjørende spørsmål i den forbindelse er hvem som bør ha ansvaret for å sikre et globalt næringslivs respekt for menneskerettigheter: den enkelte stat eller den enkelte virksomhet. Svaret er ikke opplagt. FN arrangerer et årlig forum for næringsliv og menneskerettigheter hvor næringsliv, myndigheter og sivilsamfunn møtes for å diskutere utfordringer, utvikling og muligheter for å gi UNGP gjennomslag i praksis. Under årets forum som arrangeres fra 25. november til 27. november 2019 er hovedtemaet hvordan staten kan være katalysator for at næringslivet respekterer menneskerettighetene.⁵ Dette illustrerer at staten har en viktig rolle å spille. I Norge viser også undersøkelser at befolkningen vil at staten tar grep. En fersk undersøkelse om forbrukeres forhold til etisk forbruk og menneskerettigheter fra Statens institutt for Forbruksforskning dokumenterer to sentrale utviklingstrekk: folket mener at

³ Økonomiske merverdi som opptjenes i et land gjennom produksjon i løpet av et år jf. Statistisk Sentralbyrå (2019a)

⁴ Meld. St. 29 (2014-2015) s. 19

⁵ Norges kontaktpunkt for ansvarlig næringsliv (2019)

ansvaret for å sikre menneskerettighetene overfor næringslivets inngrep ligger hos myndighetene, og folk ønsker seg strengere regulering av norsk næringsliv.⁶

Økt bevissthet om statens rolle og statlig regulering illustreres også gjennom en nasjonal trend det siste tiåret av lovfestede informasjons-, redegjørings- og aktsomhetsplikter som skal stimulere til at næringslivet respekterer menneskerettighetene. Fellestrekkene til disse lovene er at de bygger på åpenhet for næringslivet og henter inspirasjon fra internasjonale standarder. Oppgaven bygger på disse utgangspunktene og drøfter en videreutvikling av slike lovreguleringer.

1.2 Terminologi

Oppgavens tema betinger en avklaring av oppgavens to sentrale elementer: menneskerettigheter og næringsliv.

Menneskerettigheter har ingen klar og entydig definisjon. For denne oppgaven er dette heller ikke nødvendig. En innledende definisjon i rettslig perspektiv er at menneskerettigheter er grunnleggende rettigheter og friheter som individer har overfor statens myndigheter.⁷ For denne oppgavens del er det nødvendig med noen presiseringer. Menneskerettigheter kan ha både nasjonal og internasjonal forankring. Videre er staten eneste pliktsubjekt. I tillegg inkluderer menneskerettsforpliktelsen både negative og positive plikter, hvilket betyr at stater både har plikt til å respektere menneskerettighetene, men også sikre at de blir oppfylt.⁸

Ettersom staten er eneste pliktsubjekt er det i rettslig forstand kun stater som kan krenke eller bryte menneskerettighetene. For denne oppgaven vil imidlertid ordet menneskerettskrenkelse eller menneskerettsbrudd brukes mer generelt om inngrep i rettighets sfæren til individer, uavhengig av hvilken aktør som griper inn i rettigheten. Oppgaven tar utgangspunkt i at næringslivet rent faktisk kan krenke individers menneskerettigheter, selv om det ikke går rettslig. Begrepsbruken søker ikke å rokke ved det rettslige utgangspunktet.

Begrepet næringsliv brukes i denne oppgaven som en fellesbetegnelse for all økonomisk virksomhet i landet.⁹ Det omfatter alle typer foretak som driver økonomisk virksomhet innen alle ulike bransjer, både primær-, sekundær og tertiærnæringen. Oppgavens fokus er først og fremst norsk næringsliv, men begrepet kan også bli benyttet om næringsliv i et annet land. Begrepet omfatter også både statlig og privat eid næringsvirksomhet. Juridisk brukes gjerne

⁶ Forbruksforskningsinstituttet SIFO (2019) s. 36

⁷ Elgesem (2019) s. 51

⁸ Høstmølingen (2012) s. 33

⁹ Store norske leksikon (2016)

foretak som en samlebetegnelse for all type virksomhet. I denne oppgaven vil begrepene virksomhet og selskap brukes om hverandre, uten at de ulike begrepene er ment til å ha forskjellig meningsinnhold.

1.3 Metode og videre fremstilling

Oppgaven søker å redegjøre for gjeldende rett innen næringsliv og menneskerettigheter, samt analysere hvordan gjeldende rett på dette felt kan utvikles. En innledende utfordring er at næringslivets ansvar for å respektere menneskerettighetene ikke har noen klar og entydig forankring i verken norsk, utenlandsk eller internasjonal rett. Dette bærer fremstillingen preg av.

Kapittel 2 redegjør for de rettslig og ikke-rettslig utgangspunktene for næringsliv og menneskerettigheter. Innen dette feltet er en avgjørende del av både det nasjonale og internasjonale rettskildet bildet i dag preget av dokumenter uten bindende kraft, gjerne kalt «soft law»¹⁰. Disse dokumentene gir allikevel en god innføring i hvilke problemstillinger, utfordringer og muligheter gjeldende rett byr på. En introduksjon til disse rettskildene er derfor viktig for den innledende forståelsen av rettsområdet. UNGP har en fremtredende rolle på feltet, og vil brukes som et utgangspunkt for å illustrere de ulike elementene av temaet.

I kapittel 3 gjennomgås hvordan gjeldende rett regulerer næringslivets forhold til menneskerettighetene. Som nevnt finnes det ingen entydig lovregulering som berører dette spørsmålet. Reglene som direkte og indirekte har betydning er spredt rundt på ulike rettsområder og av ulik karakter. Dette skaper et uoversiktlig rettskildet bilde det er utfordrende å orientere seg i. Temaet er lite behandlet i juridisk teori. Redegjørelsen søker å gi en oversiktlig og systematisk gjennomgang av de viktigste pliktene. Formålet er ikke å gi noen dyptgående analyse, men å bruke en oversikt av gjeldende rett til å illustrere på hvilke områder retten ivaretar menneskerettighetene og hvilke områder som byr på utfordringer, hvilket gir rom for utvikling.

Kapittel 4 bygger på funnene fra forrige kapittel som et utgangspunkt for å analysere hvordan menneskerettsvernet kan utvikles i norsk rett. Her er utvikling i andre land av sentral betydning. Fremstillingen vil redegjøre for en rekke lovendringer som har blitt gjennomført de siste årene, og bruke dette som et utgangspunkt for å vurdere hvordan en lignende regulering kan innpasses i norsk rett. For å kunne gå i dybden tar oppgaven sikte på å analysere én kategori av rettslig virkemidler som kan sikre næringslivets etterlevelse av menneskerettigheter. Denne avgrensningen skyldes nylig utviklinger i internasjonal og

¹⁰ Høstmølingen (2012) s. 79

utenlansk rett det er grunn til å merke seg. Avgrensningen er ikke ment å indikere at andre rettslig virkemidler er mindre viktige. Analysen tar for seg momenter av betydning for utforming og innhold av en potensiell lovendring i Norge, og avgrenser mot potensielle rettslige begrensinger gjeldende rett kan oppstille. Temaet er for omfattende til å behandles i en oppgave av denne størrelsen og vil uansett være betinget av eventuell utforming og innhold av en lovregulering.

I kapittel 5 oppsummeres oppgaven.

2 Rettslig og ikke-rettslig utgangspunkter

2.1 Menneskerettighetenes rettslige forankring

Bakgrunnen for dagens internasjonale menneskerettsvern kan knyttes til slutten av andre verdenskrig og erfaringer fra krigen om myndighetenes systematiske overgrep mot utsatte grupper i samfunnet.¹¹ Ønsket om å forhindre slike hendelser i fremtiden ledet til et internasjonalt samarbeid som organiserte seg gjennom stiftelsen av De Forente Nasjoner (FN) i 1945. Noen år senere – i 1948 – ble *FNs verdenserklæring om menneskerettigheter* vedtatt. Gjennom 30 artikler anerkjenner denne erklæringen en rekke felles iboende og grunnleggende rettigheter for alle mennesker.

I forlengelse av verdenserklæringen begynte FN utarbeidelsen av rettslig forpliktende menneskerettsnormer. Dette arbeidet endte i 1966 med vedtagelse av to konvensjoner om henholdsvis sivile og politiske rettigheter (SP) og økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK). Til sammen kalles disse tre dokumentene Det internasjonale menneskerettskarakteret og utgjør i dag det folkerettslige rammeverket for menneskerettigheter.¹² For land i Europa er Den europeiske menneskerettskonvensjon (EMK) fra 1950 i tillegg av særlig betydning. Det finnes også en rekke øvrige sentrale menneskerettstraktater som i ettertid har blitt vedtatt, både til formål om å utvide, styrke eller presisere de enkelte rettighetene.

Av særlig betydning for denne oppgaven kan Den internasjonale arbeidsorganisasjon (ILO) nevnes, som har vedtatt en rekke konvensjoner om arbeideres rettigheter. ILO ble stiftet i 1919 og er en organisasjon som arbeider for sosial rettferdighet og arbeideres rettigheter.¹³ Etter opprettelsen av FN ble ILO innlemmet i FN-systemet som en særorganisasjon med ansvar for arbeidslivsspørsmål. ILOs menneskerettskonvensjoner berører særlig fire hovedområder: organisasjonsfrihet og rett til kollektive forhandlinger samt forbud mot tvangsarbeid, barnarbeid og diskriminering på arbeidsplassen.¹⁴

I norsk rett er menneskerettighetene inkorporert i både lov og Grunnlov. Grunnlovens (Grl.) kapittel E gir en rekke sentrale menneskerettigheter konstitusjonell rang. Menneskerettsloven (mrl.) inkorporerer fem sentrale menneskerettskonvensjoner, herunder SP, ØSK og EMK, som ved motstrid får forrang foran annen lovgivning, jf. mrl. § 2. I tillegg ivaretas

¹¹ Høstmølingen (2012) s. 36

¹² *Ibid* s. 38

¹³ FN-sambandet (u.å)

¹⁴ Utenriksdepartementet (2011)

menneskerettighetene gjennom øvrig norsk lovgivning som direkte og indirekte berører menneskerettighetsspørsmål.

2.2 Ikke-rettslig menneskerettsforpliktelser for næringslivet

Reguleringen av dagens menneskerettsforpliktelser må sees i lys av den historiske konteksten menneskerettsvernet vokste frem under, og er ikke nødvendigvis representativ for hvilke aktører som rent faktisk griper inn i rettighetsfæren. Økt bevissthet om næringslivets innflytelse over menneskerettigheter, både i positiv og negativ forstand, har ført til diskusjoner om næringslivets menneskerettsansvar. Næringslivets globale karakterer nødvendiggjør internasjonale løsninger. Samtidig er kun stater pliktsubjekt etter folkeretten, og dette begrenser den rettslig og faktiske muligheten for internasjonale reguleringer.

På tross av manglende internasjonal rettslig regulering har oppmerksomheten ført til fremvekst av en rekke internasjonale samarbeid og ikke-bindende erklæringer og retningslinjer til formål å sikre et bærekraftig og ansvarlig næringsliv.

Et globalt initiativ som har hatt særskilt betydning for arbeidet med ansvarlig næringsliv er *OECDs retningslinjer for ansvarlig næringsliv*. Organisasjon for økonomisk samarbeid og utvikling (OECD) er en mellomstatlig organisasjon til formål å fremme økonomisk vekst for medlemslandene. Organisasjonen ble stiftet i 1948 og har siden 1961 hatt navnet OECD. Organisasjonen består idag av 36 medlemsland inkludert Norge. En stor del av OECDs arbeid går i dag ut på å utforme standarder og retningslinjer innen en rekke ulike økonomiske og sosiale temaer.¹⁵ OECDs retningslinjer for ansvarlig næringsliv ble lansert for første gang i 1976 og gir uttrykk for anbefalinger til næringslivet innen en rekke aktuelle temaer og områder, herunder menneskerettigheter. Retningslinjene ble sist revidert i 2011 hvor menneskerettskapittelet ble harmonisert med UNGP.¹⁶ Som medlemsland er norske myndigheter forpliktet til å fremme retningslinjene.¹⁷ Denne forpliktelsen inkluderer å opprette et nasjonalt kontaktpunkt som skal fremme retningslinjene gjennom informasjonsarbeid, rådgivning og behandle klagen. Ettersom retningslinjene ikke stifter rettslig plikter, kan kontaktpunktet kun komme med ikke-bindende uttalelser i konkrete saker. Da OECDs retningslinjer er harmonisert med UNGP fungerer kontaktpunktet i prinsippet som et organ for begge rammeverkene.

Et annet sentralt initiativ som raskt fikk global innflytelse og bred aksept er FNs *Global Compact* (UNGC) som ble stiftet i 1999. UNGC er et FN-initiert globalt nettverk for

¹⁵ OECD (u.å)

¹⁶ Norges kontaktpunkt for ansvarlig næringsliv (2019)

¹⁷ Utenriksdepartementet (2019)

selskaper og deres arbeid med samfunnsansvar. For å bli medlem må virksomheten tilslutte seg UNGCs ti grunnprinsipper innen menneskerettigheter, miljø og anti-korrupsjon. I tillegg må alle deltagende selskap sende inn samt offentlig publisere en årlig rapport hvor de redegjør for deres arbeid med å implementere de ti prinsippene i sin virksomhet.¹⁸

Hovedformålet til UNGC er todelt: sørge for at de ti prinsippene blir en del av forretningsvirksomhet i selskaper over hele verden, samt skape en møteplattform hvor bedrifter kan fremme aktiviteter og samarbeid som bidrar til å ivareta en bærekraftig utvikling.¹⁹ Globalt har nettverket mer enn 13 000 medlemmer, hvorav over 9 500 er bedrifter.

UNGCs seks første prinsipper gjelder forpliktelser overfor menneskerettigheter. Dette inkluderer å støtte og respektere vern om internasjonalt anerkjente menneskerettigheter, samt påse at de ikke medvirker til menneskerettsbrudd, jf. prinsipp 1 og 2. De fire neste prinsippene tar for seg grunnleggende arbeidsrettighetene og reflekterer de fire hovedområdene til ILO slik de fremgår av *ILOs erklæring om grunnleggende prinsipper og rettigheter i arbeidslivet* (1998). Dette er henholdsvis organisasjonsfrihet og retten til kollektive forhandlinger (prinsipp 3), forbud mot tvangsarbeid (prinsipp 4), barnarbeid (prinsipp 5) og arbeidsdiskriminering (prinsipp 6). At disse rettighetene er nevnt særskilt under menneskerettsforpliktelsene illustrerer hvilken sentral plass arbeidsvern og arbeidsrettigheter har under næringslivets ansvar for å respektere menneskerettigheter.

Et siste sentralt internasjonalt verktøy er *FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter* (UNGP). UNGP ble enstemmig vedtatt av FNs menneskerettsråd i 2011, og har siden da utviklet seg til å bli den rådende internasjonale standarden innen næringsliv og menneskerettigheter.²⁰ Prinsippene er basert på rammeverket «*Protect, Respect and Remedy*» som FNs spesialrepresentant for menneskerettigheter og næringsliv John Ruggie la frem for FN i 2008.²¹

UNGP tar utgangspunkt i eksisterende menneskerettslig forpliktelser, adresserer mangler og utfordringer ved disse forpliktelsene og legger frem anbefalinger til hvordan stater og næringsliv bedre kan beskytte og sikre menneskerettighetene. UNGP bygger på tre hovedprinsipper – pilarer – som systematiserer tre sentrale elementer for å sikre vern av

¹⁸ United Nations Global Compact (u.å.)

¹⁹ FN-sambandet (2017)

²⁰ Meld. St. 10 (2014-2015) s. 55

²¹ Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights A/HRC/8/5 (2008)

menneskerettighetene i næringslivet (se tabell 1). De to første pilarene omhandler forebyggende tiltak mens den siste gjelder gjenopprettende tiltak.

Tabell 1: De tre pilarer i FNs veiledende prinsipper

<i>FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter</i>		
Pilar I	Pilar II	Pilar III
« <i>Protect</i> »	« <i>Respect</i> »	« <i>Remedy</i> »
Prinsipp 1 – 10	Prinsipp 11 – 24	Prinsipp 25 – 31
Statens forpliktelse til å beskytte menneskerettigheter	Næringslivets ansvar for å respektere menneskerettigheter	Ofres tilgang på effektive klageordninger
<i>Staten har plikt til å sikre menneskerettsvernet innen sitt territorium, inkludert beskytte mot inngrep fra næringslivet</i>	<i>Næringslivet har et selvstendig ansvar for å respektere menneskerettighetene i sin virksomhet utover å følge lover i landet de opererer i</i>	<i>Stat og næringsliv har ansvar for å sikre effektiv tilgang på rettslig og ikke-rettslig klageordninger</i>

UNGP er i Norge fulgt opp gjennom regjeringens utarbeidelse av *Nasjonal handlingsplan for oppfølging av FNs veiledende prinsipper*.²² Her redegjør regjeringen for innholdet av prinsippene, hvordan disse er reflektert i norsk rett og hvilke tiltak myndigheter og næringsliv bør iverksette for å sikre et bedre vern. Regjeringen forventer at norsk næringsliv etterlever prinsippene.²³

Neste delkapittel redegjør for hovedinnholdet av UNGPs tre pilarer, da disse gir en enkel innføring i hvilke utfordringer og muligheter gjeldende rett kan by på. Dette vil danne fundamentet for redegjørelsen i kapittel 3 og 4.

2.3 FNs veiledende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter

2.3.1 Statens forpliktelse til å beskytte

UNGPs første pilar bygger på staters folkerettslige forpliktelse til å ivareta menneskerettighetene. Prinsippene i pilar I utdyper både hva stater må gjøre for å oppfylle de rettslige kravene, samt hva stater burde gjøre utover dette.

²² Utenriksdepartementet (2015)

²³ *Ibid* s. 9

Prinsipp 1 tar for seg det overordnede utgangspunktet: stater er forpliktet til å forhindre menneskerettskrenkelser innen sin jurisdiksjon, hvilket inkluderer inngrep fra tredjepersoner, herunder aktører fra næringslivet. For å overholde den rettslige forpliktelsen må det iverksettes egnede tiltak for å forebygge, etterforske, straffe og på annen måte gjøre opp for menneskerettskrenkelser. Hva som utgjør egnede tiltak er i stor grad opp til staten selv å vurdere.²⁴ Men staten *bør* ha en aktiv rolle i å sikre at næringslivet respekterer menneskerettighetene, og gjerne bruke en kombinasjon av ulike rettslig og ikke-rettslig virkemidler.

Selv om statens rettslige forpliktelser knytter seg til statens jurisdiksjon forutsetter UNGP i prinsipp 2 at staten stiller klare forventninger om at selskaper i landet også respekterer menneskerettighetene ved virksomhet i utlandet.²⁵ Ulike tiltak kan eksempelvis være lovgivning med ekstraterritoriell anvendelse eller rapporteringskrav som omfatter alle ledd i virksomheten.

I prinsipp 3 konkretiseres flere av virkemidlene staten burde benytte i å sikre respekt for menneskerettighetene. Lovgivning og annen rettslig regulering må håndheves på en effektiv måte. Det pekes på at manglende statlig håndhevelse av regelverk som direkte eller indirekte regulerer næringslivets respekt for menneskerettigheter er en rettslig utfordring stater må imøtegå, jf. prinsipp 3 bokstav (a).²⁶ Andre virkemidler kan være statlig veiledning innen feltet, og oppfordringer eller krav om å kommunisere utad hvordan næringslivet adresserer sine menneskerettsrisikoer, jf. prinsipp 3 bokstav (c) og (d). Videre må staten sikre at menneskerettsforpliktelsene ivaretas gjennom alle ledd av statens myndighetsområder, jf. prinsipp 8.

Utover disse grunnleggende utgangspunktene oppstiller UNGP videre i prinsipp 4 til 10 flere særskilte anbefalinger knyttet til statens rolle som ikke vil bli kommentert noe nærmere her. Det gjelder statens rolle i næringslivet, herunder som eier, investor og innkjøper (prinsipp 4 til 6) og statens rolle internasjonalt; i konfliktområder og internasjonale fora (prinsipp 7, 9 og 10). Gjennomgående bygger disse prinsippene på at staten i flere situasjoner både har en unik mulighet og et skjerpet krav til å promotere og sikre menneskerettighetene.

²⁴ UNGP prinsipp 1 med kommentarer

²⁵ UNGP prinsipp 2 med kommentarer

²⁶ UNGP prinsipp 3 med kommentarer

2.3.2 Næringslivets ansvar for å respektere

UNGPs pilar II legger til grunn at næringslivet har et selvstendig ansvar for å respektere menneskerettighetene som går utover de rettslige pliktene de pålegges i nasjonal rett.²⁷ Dette bygger på ikke-rettslig normer om næringslivets samfunnsansvar.

Næringslivets selvstendige ansvar er todelt og inkluderer både å unngå menneskerettskrenkelser, samt å håndtere menneskerettskrenkelser de blir involvert i.²⁸ UNGP legger til grunn at næringslivet i prinsippet kan ha innvirkning på alle typer menneskerettigheter og forutsetter derfor at ansvaret omfatter alle internasjonalt anerkjente menneskerettigheter, jf. prinsipp 12. Dette inkluderer som et minimum Det internasjonale menneskeretts charteret, men UNGP fremhever også særskilt ILOs erklæring om grunnleggende prinsipper og rettigheter i arbeidslivet.

Plikten til å unngå menneskerettskrenkelser omfatter både aktivitet og passivitet innen virksomhet som kan forårsake eller medvirke til menneskerettskrenkelser, jf. prinsipp 13 bokstav (a). I tillegg har virksomheten et ansvar overfor leverandørkjeden. Menneskerettskrenkelser som kan knyttes til virksomheten gjennom operasjoner, produkter eller tjenester via en forretningsforbindelse skal forebygges og begrenses, jf. prinsipp 13 bokstav (b).

Ansvaret er uavhengig av virksomhetens størrelse, sektor, eierskap og selskapsstruktur, jf. prinsipp 14, men forventningene til midler, metoder og omfang av tiltak kan tilpasses disse forutsetningene.²⁹ Samtidig presiserer UNGP at virksomheter med store menneskerettsrisikoer har et ansvar for å respektere menneskerettighetene uavhengig av disse forutsetningene.

I prinsipp 15 oppstiller UNGP tiltak næringslivet bør benytte seg av for å sikre respekt for menneskerettighetene. For det første bør virksomheter ha en menneskerettserklæring som uttrykker at virksomheten søker å respektere menneskerettighetene, jf. prinsipp 15 bokstav (a). Videre bør selskapet gjennomføre aktsomhetsvurderinger i sin virksomhet for å unngå menneskerettskrenkelser, jf. prinsipp 15 bokstav (b). Til sist bør virksomheten ha et system for å håndtere menneskerettskrenkelser virksomheten blir involvert i, jf. prinsipp 15 bokstav (c). Det nærmere innholdet av tiltakene utdypes i prinsipp 16 til 24.

En menneskerettserklæring er et første steg for selskaper til å forankre menneskerettsansvaret internt samt kommunisere dette til omverdenen. For at en slik policy skal få den nødvendige

²⁷ UNGP prinsipp 11 med kommentarer

²⁸ UNGP prinsipp 11 med kommentarer

²⁹ UNGP prinsipp 14 med kommentarer

gjennomslagskraften er det særlig noen elementer som bør inngå. Prosessuelt bør erklæringen være godkjent på det høyeste nivået i selskapet, se UNGP prinsipp 16 bokstav (a). At ledelsen anerkjenner selskapets menneskerettsansvar er sentralt for å skape realitet av tiltakene som bør innføres. Materielt bør erklæringen oppstille forventninger til ansatte, forretningspartene og andre som er knyttet til deres virksomhet, og forventningene bør bygge på intern og ekstern faglig kompetanse og erfaring knyttet til menneskerettigheter, bransjen og den konkrete virksomheten, jf. UNGP prinsipp 16 bokstav (b) og (c). For å sikre gjennomslagskraften må erklæringen kommuniseres internt og eksternt til alle relevante parte, og inkorporeres i selskapets systemer og rutiner på alle nivåer, jf. prinsipp 16 bokstav (d) og (e).

For de tilfellene der menneskerettskrenkelser ikke har latt seg avverge, bør næringslivet som ledd i ansvar for å sikre respekt for menneskerettigheter ha på plass forsvarlige prosesser for å sikre klageadgang og kompensasjon, jf. UNGP prinsipp 22.

Det mest sentrale tiltaket UNGP foreslår er at virksomheter gjennomfører menneskerettslig aktsomhetsvurderinger. Dette virkemiddelet blir fremhevet i fagmiljøet som et sentralt tiltak for å sikre næringslivets respekt for menneskerettigheter.³⁰ Innholdet av slike vurderinger vil være av betydning senere i oppgaven og neste delkapittel gir derfor en innføring i de viktigste elementene.

2.3.3 Særskilt om aktsomhetsvurderinger

UNGP anbefaler næringslivet å etablere et system for å gjennomføre menneskerettslige aktsomhetsvurderinger («human rights due diligence») for å identifisere, forebygge, begrense og gjøre rede for hvordan virksomheten adresserer potensielle og faktiske menneskerettskrenkelser, jf. prinsipp 15 bokstav (b).

«Due diligence» er et begrep som gjerne generelt kan forstås som «...slik forsiktighet, aktivitet eller påpasselighet som kan bli forventet av, og normalt utføres av, en rimelig og forsvarlig person, forholdene tatt i betraktning; ikke målt etter en absolutt standard, men basert på de konkrete, faktiske omstendighetene».³¹ I forretningsvirksomhet knyttes due diligence gjerne til selskapsgjennomganger i forbindelse med kjøp og salg av selskap hvor en søker å kartlegge alle forhold som vil påvirke verdien til selskapet, inkludert potensielle risikofaktorer.³²

³⁰ The report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises A/73/163 (2018) avsn. 20

³¹ Elgesem (2019) s. 177

³² *Ibid*

Utover rene selskapsgjennomganger begynte flere selskaper særlig i løpet av nittitallet å inkorporere interne risikoanalyser i egen virksomhet.³³ Formålet var å avdekke forhold som kunne skade selskapet eller andre interessenter, særlig innen arbeidsdiskriminering, miljøskade og kriminell aktivitet. FNs spesialrepresentant Ruggie bygde på disse etablerte mekanismene for næringslivets håndtering av risiko og kombinerte de med menneskerettslige betraktninger da han etablerte det nærmere innholdet av «human rights due diligence» gjennom UNGP. Til forskjell fra alminnelig aktsomhetsvurderinger, som kartlegger ulike faktorerens påvirkning på selskapet, skulle disse vurderingene knyttes opp mot selskapets påvirkning på samfunn og individer.

Kjernen i menneskerettslig aktsomhetsvurderinger er at menneskerettsrisikoer i virksomheten identifiseres, funnene imøtekommes gjennom tiltak som søker å både forebygge og begrense menneskerettskrenkelser, og håndteringen og effekten av tiltakene redegjøres for og kommuniseres både innad og utad, jf. UNGP prinsipp 17. Omfanget av vurderingene må tilpasses selskapets størrelse, type virksomhet og hvor stor risikoen er for menneskerettskrenkelser, jf. prinsipp 17 bokstav (b). For å sikre et godt vern bør slike vurderinger foretas jevnlig, jf. prinsipp 17 bokstav (c). Prinsipp 18 til 21 utdyper hovedelementene av aktsomhetsvurderinger, og dette oppsettet kan fungere om forbilde når slike vurderinger skal foretas.

Første steg i prosessen er å identifisere og kartlegge menneskerettsrisikoene til virksomheten, jf. UNGP prinsipp 18. Dette inkluderer alle ledd av egen virksomheten, samt risikoer hos forretningsforbindelser i leverandørkjeden. Som ledd i kartleggingen bør både intern og ekstern ekspertise på menneskerettsfeltet konsulteres, jf. bokstav (a). I tillegg bør virksomheten konsultere potensielt berørte grupper og andre interessegrupper, som kan gi verdifulle innspill både for potensielle risikoer og hvordan disse kan avverges, jf. bokstav (b).³⁴

Neste steg er å iverksette tiltak for å integrere disse funnene i virksomheten, med sikte på å forebygge og redusere menneskerettsrisikoen. Prinsipp 19 gir noe veiledning, men hvordan dette gjennomføres må bero på en konkret vurdering innen den aktuelle virksomhet.³⁵ Håndtering og oppfølging av tiltakene bør plasseres på et egnet sted i organisasjonen, for eksempel et sted som har tilstrekkelig kompetanse på feltet, jf. bokstav (a) (i). Det må legges

³³ Business and human rights: further steps toward the operationalization of the “protect, respect and remedy” framework A/HRC/14/27 avns. 81

³⁴ Elgesem (2019) s. 184

³⁵ *Ibid* s. 192

til rette for at tiltak kan iverksettes, både ved å stille ressurser til disposisjon og gjennom å gi organet myndighet til å iverksette nødvendige tiltak, jf. bokstav (a) (ii).

Hvilke tiltak som iverksettes avhenger av virksomhetens tilknytning til menneskerettsrisikoen, og hvilke muligheter den har for å påvirke en endring, jf. prinsipp 19 bokstav (b). Innen egen virksomhet må selskapet iverksette tiltak for å stoppe eller forhindre menneskerettskrenkelsen.³⁶ Ligger menneskerettskrenkelsen hos en forretningsforbindelse vil tiltak som iverksettes måtte avhenge av hvor sentral forretningsforbindelsen er for selskapet, hvor alvorlig den aktuelle krenkelse er, hvilke mulighet selskapet har til å påvirke adferden til forretningsforbindelsen samt om å avslutte forretningsforholdet i seg selv kan bidra til menneskerettskrenkelser. Basert på en slik vurdering kan alternative tiltak være å iverksette tiltak for å avverge menneskerettsrisikoer, enten mens samarbeidet fortsetter eller midlertidig avsluttes, eventuelt avslutte forretningsforholdet permanent.

Når menneskerettsrisikoer er kartlagt og tiltak iverksatt bør selskapet overvåke tiltakenes effekt, jf. UNGP prinsipp 20. Det bør iverksettes målinger som både kvantitativt og kvalitativt vurderer hvordan tiltakene for å hindre menneskerettskrenkelser fungerer. Her vil det være aktuelt å bygge på både interne og eksterne tilbakemeldinger, herunder fra berørte parter, jf. prinsipp 20 bokstav (b). Slik vil selskapet fortløpende kunne ta høyde for nye forhold og omstendigheter, identifisere mangler som bør rettes og sikre et jevnlig oppdatert vern.³⁷

Til slutt bør selskapet være forberedt på å kommunisere eksternt hvordan de håndterer menneskerettsrisikoene til virksomheten, jf. UNGP prinsipp 21. Dette inkluderer både hvilke tiltak som iverksettes i tråd med prinsipp 19 samt hvordan dette fungerer i praksis etter prinsipp 20.

Oppsummert kan menneskerettslig aktsomhetsvurderinger betegnes som et virkemiddel innen kategorien «*knowing and showing*» («vite og vise»), i motsetning til forløperen «*naming and shaming*».³⁸ Naming and shaming kan betegnes som et virkemiddel hvor omverdenens kritikk av selskaper som ikke respekterer menneskerettigheter fungerer som et incentiv for å etterleve menneskerettighetsstandarder. Knowing and showing bygger på virkemidler som heller stimulerer til at næringslivet heller selv internalisere menneskerettsansvar i egen virksomhet og kommuniserer dette utad, hvilket virker positivt.

³⁶ UNGP prinsipp 19 med kommentarer

³⁷ UNGP prinsipp 20 med kommentarer

³⁸ Business and human rights: further steps toward the operationalization of the “protect, respect and remedy” framework A/HRC/14/27 avsn. 80

2.3.4 Tilgang til klageordninger

UNGP pilar III legger til grunn at tilgang til effektive klageordninger (på engelsk «*remedy*») er en viktig komponent i å sikre mot næringslivsrelaterte menneskerettskrenkelser. Selv om både staten og næringslivet iverksetter forebyggende tiltak i tråd med UNGP pilar I og II, vil ikke dette alltid være nok. I disse tilfellene er det nødvendig at de som utsettes for krenkelser har tilgang til effektive klageordninger som kan gi oppreisning for den skaden de utsettes for.

Å sikre tilgang til klageordninger er en del av statens menneskerettsforpliktelser. Dersom staten ikke følger opp, etterforsker, straffer og gir oppreisning til individer som blir utsatt for menneskerettskrenkelser fra næringslivet, vil menneskerettsvernet bli svakere og få mindre gjennomslagskraft.³⁹ UNGP tar utgangspunkt i dette og oppstiller anbefalinger til hva staten og næringslivet bør foreta seg for å sikre et effektivt vern.

Formålet med klageordninger er at det søker å motvirke eller gjøre opp for menneskerettskrenkelser som oppstår.⁴⁰ Tilgang til klageordninger har både en prosessuell og materielle side; formelt må det foreligge klagemekanismer individer kan benytte og disse må materielt sikre reell gjenoppretting av skaden. Klagemekanismene kan være både rettslig og ikke-rettslig og i regi av staten eller andre aktører.

Rettslig skal staten sikre et effektivt rettssystem som kan håndtere menneskerettskrenkelser. I relasjon til næringslivsrelaterte menneskerettskrenkelser inkluderer dette å motvirke forskjellige juridiske, praktiske og øvrige barrierer som kan hindre tilgang til domstolen, jf. UNGP prinsipp 26. Som et utgangspunkt må domstolene være uavhengige og upartiske og prosessen må ikke påvirkes av korrupsjon eller annen form for politisk eller økonomisk press.⁴¹ Juridiske barrierer kan eksempelvis være strafferettslig og sivilrettslig ansvarsregler som hindrer at virksomheter kan holdes ansvarlig. Prosessregler som hindrer domstolsadgang i selskapets hjemland kan også være hemmende. Når krenkelsen skjer i stater med svakt styresett, mister ofrene da i realiteten all tilgang til rettslig behandling.

I tillegg til rettslig klageordninger fremhever UNGP viktigheten av klageordninger utenfor domstolen, både i regi av staten, ikke-statlige organisasjoner og næringslivet selv, jf. prinsipp 27 til 30. Ikke-rettslige klageordninger kan være et viktig supplement til håndhevelse av rettsvesenet og kan bidra til å skape et helhetlig og effektivt vern overfor ofre.⁴²

³⁹ UNGP prinsipp 25 med kommentarer

⁴⁰ *Ibid*

⁴¹ UNGP prinsipp 26 med kommentarer

⁴² UNGP prinsipp 27 med kommentarer

3 Utfordringer i gjeldende rett

3.1 Innledning

Det finnes ingen rettslig regulering som på generelt grunnlag forplikter næringslivet til å respektere menneskerettighetene i verken nasjonal eller internasjonal rett. Næringslivets forhold til menneskerettighetene beror derfor på andre direkte og indirekte rettslig reguleringer. UNGPs tre pilarer er i den forbindelse illustrerende for de ulike elementene av slike reguleringer. Folkerettslig er staten forpliktet til å sikre menneskerettighetene. Dette inkluderer å iverksette både forebyggende og gjenopprettende tiltak. Forebyggende kan rettslig regulering av næringslivet direkte og indirekte pålegge et selvstendig ansvar for å respektere menneskerettigheter. Rettslig klageordninger kan på den andre siden bidra til å bøte på skader som allerede har skjedd. Kartlegging av hvordan disse elementene er regulert i norsk rett vil vise hvordan menneskerettsvernet er ivaretatt og hvilke utfordringer reguleringene står overfor.

3.2 Statens forpliktelse til å beskytte menneskerettighetene

3.2.1 Innledende bemerkninger

Staten er pliktsubjekt etter både internasjonalt og nasjonalt forankrede menneskerettigheter. Uavhengig av hvilke aktører som rent faktisk griper inn i rettighetsfæren er det kun staten som kan holdes rettslig ansvarlig for menneskerettskrenkelser. Når gjeldende rett skal fastlegges er det derfor avgjørende å kartlegge hvilke statlige plikter som kan utledes av menneskerettsvernet. Dette definerer de rettslig rammene for hva staten plikter å gjøre, samt illustrerer i hvilke tilfeller individer kan gå til rettslige skritt mot staten for menneskerettskrenkelser.

3.2.2 Statens positive plikter

Statens menneskerettsforpliktelser oppstilles gjerne som et tredelt rammeverk; plikten til å respektere, beskytte og sikre menneskerettighetene.⁴³ Plikten til å respektere handler om at staten ikke skal gripe inn i rettighetene uten tilstrekkelig og rimelig grunn.⁴⁴ Plikten til å beskytte medfører at staten må iverksette tiltak for å hindre andre i å gripe inn i rettighetsfæren. Plikten til å sikre innebærer å iverksette alle egnede tiltak for at rettighetene blir oppfylt, hvilket kan inkludere både lovgivningstiltak, bevilgning og forvaltningsvedtak.

⁴³ Strand (2015) s 29

⁴⁴ Dokument 16 (2011-2012) s. 30

Statens plikt til å beskytte og sikre menneskerettighetene defineres i teorien som statens positive plikter.⁴⁵ Kjernen i en slik kategorisering er at staten ved slike forpliktelser må foreta seg noe aktivt i motsetning til negative plikter hvor staten skal avstå fra å handle. Hva som kreves av staten for å overholde sine positive menneskerettsforpliktelser avhenger av den enkelte konvensjon, rettighet, det konkrete inngrepet og omstendighetene for øvrig.⁴⁶

I Grunnloven kommer statens forpliktelser til uttrykk i grl. § 92, hvor det heter at statens myndigheter skal respektere og sikre menneskerettighetene etter Grunnloven og bindende traktater. Hvordan staten skal oppfylle disse pliktene utdypes ikke noe nærmere i Grunnloven, utover at flere av enkeltrettighetene har generelle henvisninger til at staten skal sikre, beskytte eller iverksette tiltak for å overholde rettighetene.⁴⁷

Etter EMK art. 1 forplikter statene seg til å sikre rettighetene og frihetene i konvensjonen innen sitt myndighetsområde. Praksis fra den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD) klargjør at for å sikre et praktisk og effektivt vern av rettighetene inkluderer dette en plikt til å ta visse aktive skritt for å hindre at andre krenker noens rettigheter.⁴⁸

Både SP og ØSK oppstiller lignende generelle positive plikter for staten.⁴⁹ SP utdyper statenes forpliktelser ved å presisere at det inkluderer lovgivning og andre nødvendig tiltak for å gjennomføre rettighetene i konvensjonen, jf. SP art. 2 nr. 2. ØSK pålegger statene å sette inn alt for at rettighetene i konvensjonen blir gradvis gjennomført med alle egnede midler, og da særlig gjennom lovgivningstiltak, jf. ØSK art. 2 nr. 1.

En relevant presisering er at statens plikter som hovedregel er begrenset til statens territorium. Både EMK og SP presiserer at forpliktelsene kun gjelder innen statens jurisdiksjon.⁵⁰ ØSK har ingen tilsvarende eksplisitt avgrensning, hvilket har ført til diskusjoner i teorien om konvensjonens ekstraterritoriale anvendelse. FNs komité for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter har i noen generelle kommentarer til de enkelte rettighetene indikert at konvensjonsvernet også kan omfatte handlinger i utlandet. Vedrørende retten til høyest oppnåelig helsestandard i ØSK art. 12 uttrykte FN-komiteen at statens forpliktelser også inkluderte å hindre inngrep i rettigheten fra tredjeparter i andre land, dersom staten kunne

⁴⁵ Elgesem (2019) s. 131-132

⁴⁶ Boie (2017) s. 115

⁴⁷ Se eksempelvis grl. §§ 93 (4), 95 (2), 102 (2), 109 (2) og 112 (3)

⁴⁸ Se for eksempel *Ouranio Toxo v. Greece* avsn. 37 og *Von Hannover v. Germany* avsn. 57

⁴⁹ SP art. 2 og ØSK art. 2

⁵⁰ SP art. 2 nr. 2

påvirke tredjeparten rettslig eller politisk.⁵¹ I en annen kommentar angående retten til vann etter ØSK art. 11 og 12 uttalte komiteen at statens forpliktelse inkluderte å avstå fra handlinger som kunne påvirke oppfyllelse av retten til vann i andre land.⁵² Disse synspunktene er blant argumenter teoretikere har tatt i bruk for å argumentere for eksistensen av ekstraterritoriale forpliktelser.⁵³ Det finnes imidlertid få, om noen, autoritative kilder som berører problemstillingen og foreløpig er det lite som taler for at statens forpliktelser strekker seg utenfor egen jurisdiksjon.

Det nærmere innholdet av statens positive plikter i forhold til næringslivsrelaterte menneskerettskrenkelser er lite behandlet i rettspraksis, både nasjonalt og internasjonalt. EMD har imidlertid behandlet noen saker. Fellesnevneren for sakene er at de ofte gjelder miljøpåvirkning i form av støy og forurensning fra næringsvirksomhet som har ledet til spørsmål om inngrep i retten til vern mot forurensning, innfortolket i EMK art. 8 om respekt for privat- og familieliv, og retten til liv etter EMK art. 2. Selv om avgjørelsens premisser bygger på konkrete saker av ulik karakter, er flere av momentene domstolen oppstiller gjennomgående både når det gjelder inngrep i ulike typer rettigheter, og uavhengig av om krenkelsen tilegnes privatpersoner eller selskaper. Disse momentene kan derfor være retningsgivende.

Ved spørsmål om hvilke positive plikter staten har overfor inngrep fra næringslivet har EMD foretatt en tredeling.⁵⁴ Staten har for det første en materiell plikt til å regulere og kontrollere privat virksomhet. For det andre har staten prosessuelle plikter til å sikre en demokratisk prosess gjennom den aktuelle regulering, som inkluderer offentlig deltagelse og sikrer en forsvarlig saksbehandling der de ulike hensynene blir vurdert. Til sist må staten sikre en effektiv håndheving av reguleringen. Dersom noen av disse pliktene blir brutt kan staten holdes ansvarlig.

3.2.3 Statens materielle plikt

Statens materielle plikt inkluderer å regulere og kontrollere privat virksomhet. Det nærmere innholdet av denne plikten fremgår av momenter EMD har oppstilt i sine avgjørelser.

Først og fremst oppstiller EMD en plikt for stater om å iverksette de tiltak som er rimelig å forvente.⁵⁵ I dette ligger det at tiltaket må gjelde et område staten kan forventes å gripe inn i

⁵¹ CESCR General Comments No. 14 (2000) avsn. 39

⁵² CESCR General Comments No. 15 (2002) avsn. 31

⁵³ Augenstein (2013) s. 288

⁵⁴ Augenstein (2011) avsn. 42

⁵⁵ Fadeyeva v. Russia avsn. 89

og det må foreligge faktiske tiltak staten kan iverksette.⁵⁶ Det kan ikke forventes at staten avverger enhver fare for menneskerettskrenkelser fra andre aktører, men dersom det foreligger en reell og umiddelbar risiko som myndighetene enten kjenner eller burde kjenne til fremhever EMD at staten kan bli ansvarlig dersom de ikke iverksetter nødvendige og tilstrekkelige tiltak.⁵⁷

Et sentralt tiltak for å hindre rettighetskrenkelser er å implementere regelverk og lovgivning for å motvirke menneskerettsbrudd. I *Öneryildiz v. Turkey* uttrykte EMD i relasjon til EMK art. 2 om respekt for retten til liv at et regelverk må favne de elementene av virksomheten som utgjør en trussel for en menneskerettskrenkelse, og regelverket må videre styre lisensiering, drift, sikkerhet og overvåking av virksomheten.⁵⁸

Staten må også vurdere i hvilken grad tiltakene de iverksetter fungerer og sikre at reguleringene overholdes av myndighetene.⁵⁹ Dersom tiltak blir iverksatt, men ikke fungerer etter sin hensikt kan dette medføre statsansvar. Dette var saksforholdet i *Fadeyeva v. Russia*. Her ble Russland dømt for å ha krenket innbyggere i byen Cherepovets rett til respekt for sitt hjem og privatliv etter EMK art. 8 ved å ikke gjøre nok for å hindre forurensning og støy fra et privat jernverk i nærheten. Virksomheten fikk tillatelse til å drive i området, lovgivning som skulle bøte på problemene ble ikke håndhevet, sanksjoner for å dempe forurensningen fungerte ikke og statens tilbud om å omplassere de som bodde i nærheten fikk ingen realitet.⁶⁰

Et særskilt moment EMD har lagt vekt på og som kan påvirke om staten har gjort nok for å hindre krenkelser fra andre, er om staten har frigitt informasjon til offentligheten om potensielle farer ved privat virksomhet.⁶¹ Gjennom å frigi informasjon gir man individene mulighet til å selv beskytte seg mot potensielle krenkelser fra andre. I *Guerra v. Italy* ble Italia dømt for brudd på EMK art. 8 for å ikke ha opplyst om alvorlig forurensning fra en gjødselsfabrikk i nærheten av bebyggelse.⁶²

Ved vurderingen av disse momentene er den overordnede retningslinjen om staten har foretatt en rettferdig balansering av rettighetene til individene som er påvirket på en side, og

⁵⁶ *Fadeyeva v. Russia* avsn. 92

⁵⁷ *Öneryildiz v. Turkey* avsn. 101

⁵⁸ *Ibid* avsn. 89 - 90

⁵⁹ *Ibid* avs. 97

⁶⁰ *Fadeyeva v. Russia* avsn. 133

⁶¹ Augenstein (2011) avsn. 48

⁶² *Guerra v. Italy* avsn. 60

interessene til samfunnet for øvrig på den andre siden.⁶³ Ved balanseringen av de ulike hensynene og vurderingen av hvilke tiltak som skal iverksettes fremhever EMD at statene tilkjennes en viss skjønnsmargin. Dette bygger på ideen om at den enkelte stat gjerne vil være mer egnet til å foreta en vurdering av lokale forhold og behov, tilgjengelige ressurser og hvilke virkemidler som vil være mest effektive innen deres jurisdiksjon.⁶⁴ Som en generell retningslinje er EMD forsiktig med å tilsidesette verdiprioriteringer fra demokratisk valgte organer. Hvor stor skjønnsmargin staten tilkjennes avhenger av den konkrete sak. Ved inngrep knyttet til individets eksistens, integritet og identitet er skjønnsmarginen snever.⁶⁵ Jo lengre ut i individets sfære inngrepet gjelder, jo videre skjønnsmargin tilkjennes staten, og i saker om sosiale og tekniske spørsmål har EMD uttrykt at staten tilkjennes en vid skjønnsmargin.⁶⁶

I norsk rett finnes det særlig én nyere avgjørelse hvor spørsmålet om statens positive plikter har blitt satt på spissen. Rt. 2013 s. 588 gjaldt spørsmål om inngrep i retten til privatliv og forbud mot tortur etter EMK art. 8 og art. 3 gjennom Norges manglende beskyttelse av en kvinne som ble utsatt for vold av en tidligere partner. Høyesterett baserer seg på praksis fra EMD og fremhever noen momenter av betydning når statens sikringsplikt etter EMK art. 1 skal avgjøres, jf. Rt. 2013 s. 588 avsn. 45. Momentene Høyesterett lister opp har klare paralleller til EMD-praksisen som er gjennomgått over og Høyesterett presiserer i dommen at disse momentene later til å være gjennomgående uavhengig av sakstype. Etter premissene må det reageres mot reell og umiddelbar risiko som myndighetene er eller burde være kjent med, men hvor store krav som stilles vil avhenge av saksområdet.⁶⁷ Ved valg av virkemidler nyter staten en viss skjønnsmargin, men tiltakene må være forholdsmessige og bidra til en reell beskyttelse, herunder følges opp og håndheves.⁶⁸ Denne oppramsingen oppsummerer i korte trekk de materielle kravene som kan utledes av rettspraksis hva angår statens positive plikt til å verne om menneskerettighetskrenkelser fra andre aktører.

3.2.4 Statens prosessuelle plikter

I tillegg til de materielle pliktene som rettspraksis oppstiller har EMD også innfortolket visse prosessuelle plikter som skal sikre fremgangsmåten ved statens valg av virkemidler. Momenter EMD har oppstilt som relevante er: i hvilken grad staten legger til rette for offentlig deltagelse i avgjørelsesprosessen der berørte parter får ytret sine synspunkt, samt om

⁶³ López Ostra v. Spain avsn. 51

⁶⁴ Hatton v. The United Kingdom avsn. 97

⁶⁵ Söderman v. Sweden avsn. 79

⁶⁶ Hatton v. The United Kingdom avsn. 100

⁶⁷ Rt. 2013 s. 588 avsn. 46 og 49

⁶⁸ *Ibid* avsn. 47 - 48

avgjørelsesprosessen inkluderer undersøkelser og studier av mulige negative konsekvenser.⁶⁹ Avgjørelsen må kunne imøtegås rettslig for de tilfellene der individer mener at deres interesser ikke har fått tilstrekkelig gjennomslag i den konkrete avveiningen.

EMD oppstiller også prosessuelle plikter til å sikre tilgjengelig håndhevelsesmekanismer som kan behandle brudd på menneskerettskrenkelser fra næringslivet. I tillegg til de materielle kravene plikter staten å etterforske, straffe og eventuelt gi oppreisning ved næringslivets menneskerettskrenkelser.⁷⁰ I flere av dommene som er nevnt over ble staten dømt for brudd på EMK blant annet begrunnet i at virksomheten ble drevet i strid med nasjonal lovgiving eller tillatelser gitt av staten. Dersom staten ikke sørger for at rettighetene og nasjonale reguleringer bidrar til et praktisk og effektivt vern som håndheves av myndighetene kan altså staten bli ansvarlig for næringslivets menneskerettskrenkelse.

3.3 Næringslivets ansvar for å respektere menneskerettighetene

3.3.1 Innledende bemerkninger

Som illustrert i delkapittelet over kan statens ansvar for å beskytte menneskerettighetene inkludere en plikt til å iverksette rettslig virkemidler som regulerer og kontrollerer næringslivet. I norsk rett sikres dette i hovedsak gjennom lovgivning som direkte og indirekte påvirker og skaper insentiver for næringslivet til å respektere menneskerettighetene. Lovgivningen som finnes kan deles inn i to hovedkategorier: juridisk bindende handlingsnormer hvor overtredelse sanksjoneres, samt redegjørelsesplikter hvor formålet er å bidra til intern bevisstgjøring og håndhevelse av offentligheten. I tillegg kan alminnelig erstatningsrett gi grunnlag for erstatning.

3.3.2 Straffesanksjonerte handlingsplikter

En effektiv måte å påvirke handlingsmønstre på er ved å lovfeste forbud og påbud hvor manglende etterlevelse sanksjoneres med straff. I norsk rett finnes det en rekke påbud og forbud for næringslivsaktører som direkte eller indirekte kan relateres til å sikre respekt for menneskerettighetene. Overordnet sikrer denne lovgivningen et godt og helhetlig vern av menneskerettighetene innen norsk territorium.⁷¹

Straffeloven (strl.) er et godt eksempel på lovgivning som sikrer individer mot inngrep fra både myndighetene og andre tredjeparter.⁷² Noen eksempler på sentrale straffebud er forbud

⁶⁹ Taşkin v. Turkey avsn. 118

⁷⁰ Augenstein (2011) avsn. 58

⁷¹ Utenriksdepartementet (2015) s. 18

⁷² Dokument 16 (2011-2012) s. 46

mot menneskehandel, tvangsarbeid, slaveri og drap.⁷³ Straffesanksjonering av disse handlingene bidrar til å realisere statens plikt til å beskytte retten til liv og bekjempe slaveri og tvangsarbeid slik dette blant annet kommer til uttrykk i Grunnloven § 93.

Av øvrige eksempler kan nevnes arbeidsmiljøloven (aml.), som oppstiller flere regler som direkte eller indirekte berører menneskerettighetene, herunder forbud mot barnarbeid, vern mot diskriminering og krav til det fysiske arbeidsmiljøet.⁷⁴ I likestillings- og diskrimineringsloven oppstilles et generelt forbud mot diskriminering i tråd med Grl. § 98 annet ledd. Miljølovgivning, herunder forurensningsloven (forurl.), naturmangfoldloven og klimakvotelovent, kan bidra til å sikre et miljø som verner helsen etter Grl. § 112. Overtredelse av disse lovene kan håndheves og straffesanksjoneres.⁷⁵

Straffeloven innfører visse særregler som er relevante i å regulere næringslivsrelaterte menneskerettskrenkelser. Etter strl. §§ 27 og 28 kan foretak ilegges straff dersom et straffebed er overtrådt av noen som handler på vegne av foretaket, jf. strl. § 27 første ledd. Det kreves ikke at enkeltpersoner har utvist skyld og bestemmelsen omfatter også anonyme og kumulative feil.⁷⁶ Foretaksstraff er ikke obligatorisk og hvis vilkårene er oppfylt skal det foretas en selvstendig vurdering etter strl. § 28 på om foretaksstraff skal ilegges. Straffeloven likestiller også overtredelse av et straffebed med medvirkning til overtredelse av straffebedet etter regelen i strl. § 15. Dette inkluderer både fysisk medvirkning gjennom praktiske bidrag slik som forsyning av utstyr, finansiering eller andre bidrag i planlegging eller utføring, samt psykisk medvirkning i form av rådgivning, oppfordring og støtte.⁷⁷ I mange tilfeller kan foretak ha slike relasjoner til forretningsforbindelser som gjør spørsmål om medvirkning aktuelle.

Utfordringen med nasjonal straffelovgivning er at den i utgangpunktet kun regulerer handlinger innenfor eget territorium.⁷⁸ Dette er forankret i staters suverenitet.⁷⁹ Mye næringsvirksomhet har i dag et eller annet grenseoverskridende element. Dette gjør handlingsregulerende lovgivning mindre egnet til å fange opp menneskerettskrenkelser som kan knyttes til selskapers virksomhet i utlandet, både i egen virksomhet og i leverandørkjeden.

⁷³ Se straffeloven §§ 257 – 259 og 275

⁷⁴ Aml. Kap. 4, 11 og 13

⁷⁵ Se eksempelvis aml. Kap. 19, likestillings- og diskrimineringsloven kap. 6 og forurl. Kap. 10

⁷⁶ Ot.prp. nr. 28 (1990-91) s. 17

⁷⁷ Elgesem (2019) s. 209

⁷⁸ Strl. § 4

⁷⁹ Ruud (2018) s. 140

Det finnes kun en begrenset adgang til å gi straffelovgivning anvendelse utenfor eget territorium. Etter straffeloven § 5 får loven anvendelse utenfor Norges territorium for visse handlinger begått på vegne av et foretak registrert i Norge, jf. Strl. § 5 første ledd bokstav c. Hovedregelen er et krav om dobbelt straffbarhet, hvilket innebærer at den konkrete handlingen både er straffbar etter norsk rett og nasjonal rett på handlingsstedet.⁸⁰ Kravet om dobbelt straffbarhet forutsetter at alle straffbarhetsbetingelsene er oppfylt. Ved medvirkning og foretaksstraff forutsetter dette at landet har lignende reguleringer for at straff kan ilegges. I forarbeidene til reglene om foretaksstraff la Straffelovkommisjonen til grunn at foretaksstraff kun vil kunne benyttes der dette også kan idømmes i gjerningslandet.⁸¹ Med andre ord er det både komplisert og utfordrende å straffe handlinger som begås utenfor Norges territorium. Dette gjør denne typen lovgivning mindre egnet til å sikre at næringslivet respekterer menneskerettigheter innen hele sin forretningsvirksomhet.

3.3.3 Redegjøringsplikter

Et annen metode for å regulere næringslivets respekt for menneskerettigheter er gjennom å pålegge næringslivet å foreta seg noe som indirekte kan påvirke deres handlingsmønstre og stimulere til respekt for menneskerettighetene. Et eksempel er plikter som pålegger næringslivet å undersøke og redegjøre for hvordan de overholder og arbeider med å respektere menneskerettighetene i egen virksomhet. Formålet er å påvirke næringslivet til selv å implementere prosesser og gjennomføre tiltak for å sikre at virksomheten respekterer menneskerettighetene utover kravene som ellers oppstilles i lovgivning. Slik lovgivning har klare paralleller til anbefalingene etter UNGP pilar II. En fordel ved slik lovgivning er at den i større grad enn handlingsregulerte plikter kan pålegge næringslivet å hensynta også forhold som begås i utlandet.

Redegjørelsen her avgrenser mot redegjøringsplikter i norsk rett relatert til menneskerettsspørsmål som samtidig kan knyttes til straffesanksjonerte handlingsplikter. Som eksempel kan nevnes arbeidsgivers plikt til å redegjøre for likestilling mellom kjønnene i virksomheten etter likestillings- og diskrimineringsloven, eller virksomheters plikt til å gi informasjon om påvirkning på miljøet etter miljøinformasjonsloven (mlinfl.).⁸² I disse tilfellene har virksomheten allerede en selvstendig handlingsplikt til å sikre likestilling mellom kjønnene eller hindre rettsstridig forurensning. For denne redegjørelsen er temaet redegjøringskrav for arbeid med menneskerettighetene utover de menneskerettsrelaterte pliktene som reguleres i annen lovgivning.

⁸⁰ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 402 jf. strl. § 5 første ledd nr. 1

⁸¹ NOU 1992:23 s. 49

⁸² Likestillings- og diskrimineringsloven § 26a og mlinfl. Kap. 4

I norsk rett er det særlig to nyere lovreguleringer av relevans. Dette er redegjørelsesplikt etter regnskapsloven § 3-3 c og plikt til å egnede rutiner for å fremme menneskerettigheter ved offentlig anskaffelser etter anskaffelsesloven § 5.

I regnskapsloven (rskl.) ble det ved lovendring i 2013 innført en ny § 3-3 c som under tittelen *Redegjørelse om samfunnsansvar* pålegger store foretak en rapporteringsplikt om virksomhetens arbeid med samfunnsansvar.

Lovendringen kom blant annet på bakgrunn av St.meld. nr. 10 (2008-2009) om *Næringslivets samfunnsansvar i en global økonomi* som drøftet virksomheters samfunnsansvar utover verdiskapning, herunder hvilke juridiske virkemidler som kan bidra til økt bevisstgjøring på feltet både internt i virksomheter og eksternt blant forbrukere og opinionen.⁸³ Regjeringen konkluderte med at en rapporteringsplikt ville være hensiktsmessig.⁸⁴ En rapporteringsplikt ville gi kunder, aksjonærer og samfunnet ellers bedre tilgang på informasjon om virksomhetens tilnærming til samfunnsansvar, samt tilrettelegge for at offentlig søkelys kunne påvirke bedrifter til å økte bevissthet om og følge opp samfunnsansvar innad i egen virksomhet.⁸⁵ I tillegg ville det synliggjøre myndighetenes vektlegging av samfunnsansvar.

Bestemmelsens første ledd første punktum lyder:

Store foretak skal redegjøre for hva foretaket gjør for å integrere hensynet til menneskerettigheter, arbeidstakerrettigheter og sosiale forhold, det ytre miljø og bekjempelse av korrupsjon i sine forretningsstrategier, i sin daglige drift og i forholdet til sine interessenter.

Pliktsubjektet etter bestemmelsen er avgrenset. Rapporteringsplikten omfatter kun store foretak hjemmehørende i Norge, hvilket i all hovedsak omfatter allmennaksjeselskap, børsnoterte foretak og andre regnskapspliktige foretak det er fastsatt i forskrift.⁸⁶ Offentlig virksomhet er ikke omfattet utover de foretakene som er regnskapspliktige etter rskl. § 1-2.⁸⁷ I dag er det i underkant av 200 selskaper notert på Oslo Børs, hvorav størsteparten har hovedsete i Norge.⁸⁸

⁸³ Prop. 48 L (2012-2013) s. 6

⁸⁴ St.meld nr. 10 (2008-2009) s. 85

⁸⁵ *Ibid* s. 83

⁸⁶ Rskl. § 1-5 jf. §§ 1-1 og 1-2

⁸⁷ Prop. 48 L (2012-2013) s. 16

⁸⁸ Oslo Børs (2019)

Bestemmelsen pålegger en plikt til å redegjøre for selskapets arbeid med samfunnsansvar. Regelen pålegger ingen krav om selve arbeidet med samfunnsansvar, men tanken er at en redegjørelsesplikt skaper en implisitt forventning om at virksomheter iverksetter slikt arbeid.⁸⁹ Forarbeidene forutsetter i utgangspunktet rapportering om hva virksomheten gjør på frivillig basis utover å overholde lovpålagte plikter, men stenger ikke for at etterlevelse av lovregulerte plikter også kan inngå som en del av rapporteringen.⁹⁰

Verken loven eller forarbeidene utdyper noe nærmere hva som ligger i kravet til rapportering om «menneskerettigheter», men viser til at elementene av rapporteringskravene svarer til FN Global Compact.⁹¹ Dette indikerer at Global Compacts forståelse av menneskerettigheter må legges til grunn, hvilket inkluderer alle internasjonalt anerkjente menneskerettigheter i tråd med Global Compacts første prinsipp.

Innholdet av redegjørelsesplikten fremgår av rskl. § 3-3 c første ledd andre og tredje punktum. Redegjørelsen skal inneholde opplysninger om foretakets retningslinjer, prinsipper, prosedyrer og standarder som de benytter for å implementere samfunnsansvar i sin virksomhet. Videre skal det opplyses om arbeidet med å omsette disse til handling og om vurdering av oppnådde resultater samt veien videre. Til sammen omfatter dette opplysninger om foretakets «policy».⁹² Det kan her trekkes en parallell til UNGPs prinsipp 16 om krav til menneskerettspolicy.

Dersom foretaket ikke har noen policy eller gjør noe for å følge opp denne, er det nok å opplyse om dette, jf. rskl. § 3-3 c andre ledd. Foretaket har heller ikke en lovbestemt plikt til å opplyse om hvorfor de ikke har slike retningslinjer. Forarbeidene forutsetter imidlertid at det vil være i selskapets egeninteresse å oppgi en forklaring.⁹³ Rapporten skal publiseres offentlig, enten gjennom årsberetning eller i annet offentlig dokument, jf. rskl. § 3-3 c femte ledd.

Det er i ikke lagt opp til sanksjoner ved manglende overholdelse av regelen. Som nevnt over bygger bestemmelsen på at ikke-juridiske virkemidler vil sørge for at loven overholdes. I prinsippet kan man uansett overholde loven ved å stadfeste at virksomheten ikke gjør noe i arbeidet for samfunnsansvar, og eventuelle sanksjoner ville dermed hatt lite realitet.

⁸⁹ Prop. 48 L (2012-2013) s. 16

⁹⁰ Prop. 48 L (2012-2013) s. 21

⁹¹ *Ibid*

⁹² *Ibid* s. 25

⁹³ Prop. 48 L (2012-2013) s. 27

Året etter Norge innførte endringene i rskl. § 3-3-c vedtok EU et endringsdirektiv som introduserte krav til rapportering om ikke-finansielle forhold i årsregnskapet.⁹⁴ Direktivet endret EU-direktiv 2013/34/EU om årsregnskaper m.m. Dette ble fulgt opp i Norge gjennom NOU 2016:11 som foreslår endring i regnskapsloven hvor § 3-3 c fjernes og erstattes av ny §9-6 som harmoneres med direktivet. Etter § 9-6 vil foretak måtte begrunne det dersom de ikke har retningslinjer.⁹⁵ Utover dette er bestemmelsen formulert i noe videre ordelag, men antas ellers å omfatte det samme som i rskl. § 3-3 c.⁹⁶ Regnskapsloven § 3-3 c er foreløpig ikke endret i tråd med direktivet.

Den andre lovreguleringen som søker å påvirke næringslivet til å indirekte respektere menneskerettighetene, er paragraf 5 i lov om anskaffelser (LOA) fra 2016. Denne bestemmelsen er ikke en redegjøringsplikt i ordets rette forstand. Siden bestemmelsen er en av få norske lovreguleringer som uttrykkelig lovfester at menneskerettigheter skal hensyntas i relasjon til næringslivet er det allikevel relevant å redegjøre for hovedinnholdet av bestemmelsen. Som et minimum illustrerer implementeringen et økt fokus på generelle menneskerettsbetraktninger ved spørsmål om regulering av næringsvirksomhet.

Denne lovendringen kom på bakgrunn av tre nye EU-direktiv fra 2014 som ønsket å legge bedre til rette for strategisk bruk av anskaffelser for å ivareta ulike samfunnshensyn.⁹⁷ Disse direktivene ble innlemmet i EØS-avtalen og dannet utgangspunktet for lovendring i norsk anskaffelsesregelverk som trådte i kraft i 2016. Her kom en ny § 5 inn i anskaffelsesloven (LOA) under tittelen *Miljø, menneskerettigheter og andre samfunnshensyn*. Etter denne bestemmelsen skal statlige, fylkeskommunale, kommunale og offentligrettslige organer innrette sin anskaffelsespraksis slik at de har egnede rutiner for å fremme respekt for grunnleggende menneskerettigheter ved offentlig anskaffelser der det er en risiko for brudd på slike rettigheter, jf. § 5 første ledd tredje punktum. Ved offentlig anskaffelser menes i denne forbindelse vare-, tjeneste- eller bygge- og anleggskontrakter, jf. LOA § 2 første ledd.

Formålet med bestemmelsen er å påvirke private virksomheters handlingsmønstre. Forarbeidene fremhever at regelen særlig er innrettet mot å hindre menneskerettighetsbrudd i forbindelse med kjøp fra land der nasjonal lovgiving og kontrolltiltak ikke er nok for å beskytte mot uforsvarlig arbeidsforhold.⁹⁸

⁹⁴ Direktiv 2014/95/EU

⁹⁵ NOU 2016 : 11 s. 250

⁹⁶ *Ibid* s. 16

⁹⁷ Prop. 51 L (2015-2016) s. 7

⁹⁸ *Ibid* s. 52

Det avgjørende spørsmålet for bestemmelsens gjennomslagskraft er hva som omfattes av begrepet «egnete rutiner». Forarbeidene presiserer at det beror på en konkret vurdering av blant annet hva slags vare eller tjeneste som skal anskaffes, kontraktens størrelse og varighet, bransje og hvilke potensielle menneskerettskrenkelser det er risiko for.⁹⁹ Ettersom rutiner er kostnadskrevenne presiserer forarbeidene at ambisjonsnivået både må tilpasses risikoen for menneskerettskrenkelser og oppdragsgivernes forutsetninger og tilgang på ressurser.

Hvilke menneskerettigheter bestemmelsen omfatter er ikke direkte regulert i verken lov eller forarbeider og må tilpasses til aktuelle virksomhet.¹⁰⁰ Forarbeidene nevner imidlertid UNGP og det er derfor naturlig å legge dette menneskerettsvernet til grunn.

Avslutningsvis er muligheten til å oppstille krav og kriterier om menneskerettigheter i anskaffelsesprosessen overfor potensielle oppdragsgivere kun tillatt i visse tilfeller. Etter LOA § 5 annet ledd må kravene være egnet til å fremme arbeidsforhold eller sosiale forhold, og i tillegg ha tilknytning til leveransen. Med andre ord er det ikke gitt av oppdragsgiver kan benytte slike kriterier, hvilket kunne ha vært et egnet tiltak for å sikre respekt for grunnleggende menneskerettigheter.

I tillegg til disse to lovreguleringene opprettet regjeringen 1. juni 2018 Etikkinformasjonsutvalget med mandat om å utrede om det er mulig og hensiktsmessig å innføre en lov som pålegger næringsdrivende å informere om samfunnsansvar og oppfølging av leverandørkjeden.¹⁰¹ Utvalget overleverte sin statusrapport til Barne- og familiedepartementet (BLD) 31. mai 2019 hvor de konkluderer med at en lovfestet informasjonsplikt kan bidra til mer åpenhet og bedre vern av grunnleggende rettigheter og arbeidsvilkår.

Det følger av statusrapporten at en informasjonsplikt overordnet vil pålegge næringslivet å utgi informasjon til forbrukere og organisasjoner om hvordan de arbeider med samfunnsansvar og oppfølging av leverandørkjeden, herunder hvilke produksjonssteder som benyttes i vareproduksjon.¹⁰² I statusrapporten trekkes blant annet rammeverkene fra UNGP og OECD frem, samt relevant utvikling i EU og andre lands rett.

På bakgrunn av utvalgets konklusjon har mandatet blitt utvidet og utvalget skal nå overlevere et konkret lovforslag til BLD 1. desember 2019. I dette forslaget skal utvalget nærmere

⁹⁹ *Ibid*

¹⁰⁰ Prop. 51 L (2015-2016) s. 83

¹⁰¹ Barne- og familiedepartementet (2019)

¹⁰² Etikkinformasjonsutvalget (2019) s. 1

redegjøre for virkeområde, utforming og håndheving av en lov.¹⁰³ Det gjenstår derfor å se hvordan lovforslaget vil se ut og hva utfallet av prosessen blir. Utviklingen illustrerer imidlertid at lovgiver gjennom nyere lovreguleringer og potensielle lovforslag søker å adressere utfordringer fra gjeldende rett hva angår næringslivets ansvar for å respektere menneskerettighetene.

3.3.4 Sivilt erstatningsansvar

En siste regulering i norsk rett som kan gi grunnlag for næringslivets ansvar for menneskerettskrenkelser er regler i alminnelig erstatningsrett. Dette erstatningsansvaret forutsetter at de alminnelige vilkårene for erstatning er oppfylt: ansvarsgrunnlag, årsakssammenheng og økonomisk tap. Erstatningsreglene har i motsetning til de to foregående pliktene ikke til direkte eller indirekte formål å regulere næringslivets inngrep i menneskerettsfæren, men bygger på reparasjonshensynet og prevensjonshensynet. Reparasjonshensynet bygger på at skadelidte skal stilles som om skaden ikke har skjedd, mens prevensjonshensynet bygger på et erstatningsansvar forebygger skade. I den utstrekning næringslivets inngrep i menneskerettsfæren kan medføre økonomisk skade kan erstatningsreglene styre næringslivets adferd som et insentiv for å forhindre skade.

I motsetning til for straffeansvar er det i utgangspunktet ingenting i veien for at næringslivet kan bli erstatningsansvarlig for skade som voldes i utlandet.¹⁰⁴ Ettersom erstatningsansvar er et sivil krav kommer ikke statens regler om jurisdiksjon inn. Samtidig er hovedregelen etter norsk rett at en kun har erstatningsansvar for egne handlinger.¹⁰⁵ Det vil si at en virksomhet ikke kan holdes erstatningsansvarlig for skade som forårsakes av en forretningsforbindelse. Dette gjør erstatningsansvar relatert til menneskerettskrenkelser mindre anvendelig, og illustrerer en begrensning i ofres mulighet for gjenoppretting av skade tilknyttet menneskerettigheter.

3.4 Tilgang på effektive klageordninger

3.4.1 Innledende bemerkninger

Håndheving og gjenoppretting av menneskerettighetskrenkelser er en del av statens positive menneskerettsforpliktelser. Som et minimum forutsettes tilgang til effektive klageordninger for ofre av menneskerettskrenkelser, hvilket er regulert som en egen menneskerettighet etter EMK art. 13 og SP art. 2 (3) bokstav a. Temaet i det følgende er hvilke klageordninger som finnes i norsk rett. Øvrige klageordninger kan i praksis være vel så viktige, men faller utenfor oppgavens tema.

¹⁰³ Barne- og familiedepartementet (2019)

¹⁰⁴ St.meld nr. 10 (2008-2009) s. 82

¹⁰⁵ Kjelland (2019) s. 206

3.4.2 Domstolen

Norske domstoler utleder sine kompetanser implisitt gjennom Grunnloven § 88 første ledd første punktum. Domstolene har kompetanse til å behandle både sivile saker og straffesaker og håndhever lovverk gjennom å løse konkrete rettstvister.

Generelt har Norge et velfungerende domstolsapparat. Grunnloven innfører en rekke rettssikkerhetsgarantier som skal sikre en effektiv og rettferdig rettsprosess; herunder regler om domstolens uavhengighet og upartiskhet, offentlig og rettferdig rettergang, det alminnelige og strafferettslige legalitetsprinsipp, uskyldspresumsjonen og regler om kontradiksjon, jf. Grl. §§ 95, 96 og 113. Undersøkelser viser i tillegg at norske domstoler har høy tillit blant befolkningen.¹⁰⁶ I en rapport fra World Justice Project rangeres Norge som nummer 2 av 126 land når det kommer til sivilsamfunnets oppfatning av ivaretagelse av rettsstatsprinsipper («rule of law») i eget land.¹⁰⁷ I kategoriene rettshåndhevelse, sivil- og strafferettslig rettsvesen rangeres Norge blant topp fire i alle tre kategorier, med score på mellom 0.8 til 0.9 på en skala fra 0 til 1.

Ofre for næringslivsrelaterte menneskerettskrenkelser som skjer innen norsk territorium kan reise krav for domstolene om at staten har brutt sine positive plikter. Alternativt kan det reises erstatningssøksmål mot foretaket dersom vilkårene for erstatning er oppfylt. I tillegg kan staten etterforske og påtale brudd på straffesanksjonert lovgivning. Redegjørelsen i kapittel 3.2 illustrerer samtidig at fastleggelsen av statens positive plikter beror på en skjønnsmessig og konkret vurdering. I praksis har statene en vid skjønnsmargin og det vil antagelig være vanskelig å vinne frem med et krav om at staten har brutt sine positive plikter. Det hjelper lite med tilgang på et velfungerende rettssystem dersom det ikke finnes relevante regler som domstolen kan håndheve. Tilgang til klageordninger henger derfor tett sammen med hvilke vern norsk lovgivning gir til ofre for menneskerettskrenkelser.

Når menneskerettskrenkelsen skjer utenfor norsk territorium, blir saken enda mer komplisert. I slike tilfeller har staten som hovedregel ikke plikt til å sikre vern om menneskerettighetene, se kapittel 3.2. I tillegg kan straffbare handlinger som skjer utenfor Norge bare unntaksvis straffes i Norge, se kapittel 3.3.2. Muligheten til å reise sivile søksmål for handlinger som skjer i utlandet er komplisert. Utover de alminnelige søksmålskravene krever tvisteloven (tvL) at saken har tilstrekkelig tilknytning til Norge, jf. TvL. § 4-3 (1). Om en sak har tilstrekkelig

¹⁰⁶ Norges domstoler (2018)

¹⁰⁷ World Justice Project (2019) s. 120

tilknytning til Norge beror på en helhetsvurdering av både rettslig og faktiske momenter.¹⁰⁸ Vanskeligheter for å fremlegge bevis og muligheten for at utenlandsk rett må benyttes kan tale mot at saken behandles for norske domstoler.¹⁰⁹ Samtidig kan landet krenkelsen skjer i ha et lite fungerende rettsvesen, hvilket gjør en avvisning av domstolsbehandling i Norge urimelig. Alt dette er relevante momenter domstolen kan ta i betraktning og tilgangen til domstolen vil i slike tilfeller beror på en konkret vurdering.

3.4.3 Statlig klageordning utenfor domstolene

I tillegg til domstolene finnes det flere øvrige statlige klageordninger som håndhever gjeldende rett. Norge har blant annet en rekke ombud og tilsynsorgan som håndhever mange av lovene som direkte og indirekte berører næringslivets ansvar for å respektere menneskerettighetene. Som eksempel kan nevnes Arbeidstilsynet, Likestillings- og diskrimineringsombudet, Barneombudet og Miljøklagenemnda.¹¹⁰ Etersom Norge ikke har noe enhetlig lovgivning for næringsliv og menneskerettigheter, finnes det heller ikke et særskilt tilsynsorgan med kompetanse på dette området. Det finnes heller ingen tilsyn eller ombud som har mandat innen menneskerettigheter generelt. Det som kan ligne mest er antagelig Norges kontaktpunkt for ansvarlig næringsliv, som både driver informasjonsarbeid og behandler enkeltsaker de får inn. Da verken OECD eller UGNP er juridisk bindende, har kontaktpunktet som nevnt ikke kompetanse til å avsi bindende uttalelser.

3.5 Oppsummering

Dette kapittelet har gitt en innføring i hvilke lovreguleringer som eksisterer i norsk rett hva angår næringslivets forhold til menneskerettighetene. Redegjørelsen viser at statens rettslige plikt til å sikre individer fra menneskerettskrenkelser fra næringslivet er skjønnsmessig. Dette gir staten et stort spillerom til å selv velge hvilke tiltak de vil iverksette. I tillegg gir det mindre muligheter for å reise rettslig krav om brudd på menneskerettigheter, da staten er eneste rettssubjekt det kan rettes et slikt søksmål mot. Dette gjør at menneskerettsvernet i praksis kan være svært avhengig av statlig innsats, og der staten ikke gjør nok vil dette kunne medføre et svakere menneskerettsvern.

Innenfor Norges grenser sikrer norsk lovgivning på ulike rettsområder til sammen i stor grad et godt menneskerettsvern. utfordringer er særlig knyttet til svak lovregulering av handlinger i utlandet. I tillegg finnes det få alternative lovreguleringer som kan bøte på dette. Rskl. § 3-3 c er et eksempel, men uten sanksjoner er gjennomslaget i praksis usikkert. Selv om Norge har et velfungerende domstolsapparat, er det avhengig av lovgivning som gir mulighet for rettslig

¹⁰⁸ Rt. 2010 s. 1197 avsn. 41

¹⁰⁹ Elgesem (2019) s. 213

¹¹⁰ Utenriksdepartementet (2019) s. 40

behandling for at apparatet kan tas i bruk. I relasjon til næringslivsrelaterte menneskerettskrenkelser er det i hovedsak Norges kontaktpunkt som kan benyttes, men oppfølgingen av organets anbefalinger vil i stor grad baserer seg på næringslivets velvilje. Hvordan lovgiver kan adressere noen av disse utfordringene, er tema for neste kapittel.

4 Utvikling av gjeldende rett

4.1 Innledning

Mange av utfordringene norsk rett står overfor reflekteres også i UNGP. Dette illustrerer at mange land står overfor de samme utfordringene, hvilket betyr at Norge kan hente inspirasjon fra løsninger innført i andre land. Redegjørelsen i kapittel 2 og 3 viser at næringsliv og menneskerettigheter på flere områder er lite regulert, hvor det finnes en rekke utfordringer det kan tas tak i. Når det gjelder muligheter er det særlig ett virkemiddel som har fått mye nasjonal og internasjonal oppmerksomhet den siste tiden, og som det kan være aktuelt å vurdere og innføre i norsk rett. De siste ti årene har det blitt innført ulike varianter av informasjons-, redegjørelses- og aktsomhetsplikter i en rekke vestlige land. I Norge reflekteres denne utviklingen i rskl. § 3-3 c. Sammenlignet med rskl. § 3-3 c er flere av lovendringene i andre land både mer spesifikke og mer progressive. I dette kapitlet vil jeg se nærmere på utforming og erfaring med de utenlandske reglene, og bruke funnene til å etablere noen forslag til hvordan en lovregulering kan og bør utformes i norsk rett.

4.2 Lovregulering i utenlandsk rett

4.2.1 Innledende bemerkninger

Lovendringene som er gjennomført eller foreslått i andre land den siste tiden kan deles inn i to hovedkategorier. Den første kategorien er redegjørelsesplikter for selskapers respekt for menneskerettigheter, lignende reguleringen i rskl. § 3-3 c. Den andre kategorien er aktsomhetsplikter, med lignende innhold som anbefalingene i UNGPs pilar II. Fellesnevneren for lovreguleringene er at de søker å påvirke næringslivets handlingsmønstre gjennom plikter som bidrar til åpenhet og gjør det fordelaktig for selskapet å respektere menneskerettigheter. Forbrukermakten er et viktig virkemiddel for å sikre overholdelse av loven. I det følgende redegjør jeg for hovedtrekkene av lovgivning innen de to kategoriene.

4.2.2 Redegjørelsesplikter

Redegjørelsespliktene som er innført i ulike land de siste årene har til felles at de pålegger visse store selskaper å rapportere til myndighetene om forhold innen egen virksomhet og i leverandørkjeden som direkte eller indirekte berører menneskerettighetene.

Den første store lovreguleringen som påla rapporteringsplikt for næringslivet om forhold knyttet til menneskerettigheter kom i 2010 gjennom USAs vedtagelse av *Dodd Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act section 1502* (heretter Dodd Frank Act).¹¹¹ Denne lovreguleringen påla selskaper på den amerikanske børsen en rapporteringsplikt om

¹¹¹ Nolan (2018) s. 68

produktene deres inneholdt mineraler fra konfliktområder. Formålet var å skape bevissthet om hvordan slik handel kunne bidra til å støtte væpnede konflikter, særlig i Den demokratiske republikken Kongo.

Reguleringen ble raskt fulgt opp innad i USA gjennom *California Transparency in Supply Chains Act* (2010) (CATISCA) som trådte i kraft i 2012. Denne loven pålegger store varehandel- og produsentvirksomheter å rapportere om arbeidet deres for å hindre slaveri og menneskehandel i sin leverandørkjede.¹¹² I dag brukes gjerne betegnelsen *moderne slaveri* om slik utnyttelse av arbeidskraft, og begrepet omfatter ulike former for menneskehandel, tvangsarbeid, slaveri og de verste formene for barnearbeid.¹¹³ CATISCA omfatter alle selskap som driver virksomhet i California til formål å genererer økonomisk fortjeneste i tråd med statens skattelovgivning.¹¹⁴

I samme periode ble moderne slaveri for alvor satt på dagsordenen i Storbritannia gjennom avsløringer om forekomsten av moderne slaveri internt i landet.¹¹⁵ Oppmerksomheten førte til vedtakelsen av *Modern Slavery Act 2015* (UK MSA). Formålet med loven var å samordne og skjerpe eksisterende kriminallovgivning på feltet, samt tilrettelegge for bedre håndhevelse av regler mot moderne slaveri.¹¹⁶ I tillegg til å sanksjonere moderne slaveri i egen virksomhet introduserer loven en enkelt bestemmelse – *section 54 Transparency in Supply Chain Etc.* – etter inspirasjon fra CATISCA.¹¹⁷ Formålet var å ta tak i moderne slaveri i leverandørkjeden, da rettslig ansvar for forhold i et datterselskap er begrenset i engelsk rett.¹¹⁸

Bestemmelsen pålegger selskaper å publisere en årlig erklæring om hvordan selskapet sikrer at moderne slaveri ikke skjer i egen virksomhet eller i leverandørkjeden, jf. UK MSA section 54 (4) (a). Rapporteringsplikten er begrenset til selskaper med en årlig omsetning på over GBP 36 millioner, og gjelder kun selskaper i vare- og tjenesteleverandørbransjen.¹¹⁹ Rapporteringsplikten gjelder både for selskaper med hovedsete i Storbritannia og de som kun driver virksomhet i Storbritannia, så lenge øvrige vilkår er oppfylt.

¹¹² California Department of Justice (2015) s. 3

¹¹³ ILO (2017) s. 9

¹¹⁴ California Department of Justice (2015) s. 3

¹¹⁵ Etikkinformasjonsutvalget (2018a) s. 1

¹¹⁶ Mantouvalou (2018) s. 1021

¹¹⁷ Etikkinformasjonsutvalget (2018a) s. 7

¹¹⁸ Mantouvalou (2018) s. 1038

¹¹⁹ UK Home Office (2017) s. 7 jf. UK MSA section 54 (2)

UK MSA section 54 (5) oppstiller forslag til hva rapporten kan inneholde og de fleste elementene har paralleller til anbefalingene etter UNGP pilar II. Det gjelder blant annet informasjon om hvordan selskapet er oppbygd, hvilke retningslinjer selskapet har, risiko- og aktsomhetsvurderinger som foretas og hvordan dette følges opp og håndteres både i egen virksomhet og i leverandørkjeden. Dersom selskapet ikke har foretar seg noe vil en oppfylle rapporteringsplikten ved å informere om dette, jf. UK MSA section 54 (4) (b).

I teorien kan manglende overholdelse av loven medføre sanksjoner i form av pålegg om å publisere rapport og bøter, jf. UK MSA section 54 (11). Det foreligger imidlertid ingen rettspraksis på at sanksjoner er ilagt for manglende overholdelse av regelverket.¹²⁰ Og ettersom en erklæring som stadfester at selskapet ikke foretar seg noe for å bekjempe moderne slaveri oppfyller lovkravet, er det nok lite realitet i en slik sanksjonsmulighet.

UK MSA lovfester også en anti-slaverikommisjonær som skal arbeide med å sikre overholdelse av loven, jf. UK MSA section 41. Kommisjonæren har ingen kompetanse til å føre tilsyn eller ilegge sanksjoner. I praksis overlates håndhevelsen av loven til sivilsamfunnet.¹²¹

Storbritannias moderne slaverilov har inspirert til lovendring og lovforslag i flere andre land. I fjor ble *Modern Slavery Act 2018* (AU MSA) vedtatt i Australia. Denne loven bygger på lærdom fra den britiske loven og videreutvikler noen av pliktene.¹²² Loven inkluderer blant annet obligatoriske krav til innhold av rapporten og oppstiller også rapporteringskrav for offentlig sektor, jf. AU MSA section 5 (1) (a) og (b) og section 16. I Hong Kong, Canada og Norge har lignende lovreguleringer vært oppe til diskusjon hos lovgivende myndighet uten at dette ennå har ledet til lovendring.¹²³ Det kanadiske forslaget (Bill C-423) om en moderne slaverilov ble lagt frem for parlamentet desember 2018. Det la blant annet opp til bøter på inntil CAD 250 000 for overtredelse av loven og ville gi myndighetene tvangsjurisdiksjon på dokumentasjon tilknyttet oppfyllelse av loven.¹²⁴

Innen EU har en redegjørelsesplikt også fått gjennomslag. Som nevnt i kapittel 3.3.3 er det foreslått endring i rskl. § 3-3 c på bakgrunn av endringsdirektiv 2014/95/EU som implementerer nye regler om rapportering om ikke-finansielle forhold. EU-reguleringen ligger innholdsmessig tett opp til rskl. § 3-3 c, men jeg oppsummerer hovedelementene her:

¹²⁰ Independent Review of the Modern Slavery Act 2015 (2019) s. 14

¹²¹ Etikkinformasjonsutvalget (2019) s. 11

¹²² Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade (2017) s. 30

¹²³ Norad (2019) s. 8

¹²⁴ Bill C-423 section 10 og 15

Selskaper over 500 ansatte som driver virksomhet av allmenn interesse skal i sin årsberetning utarbeide en rapport som blant annet inkluderer informasjon om virksomhetens respekt for menneskerettighetene, jf. 2013/34/EU artikkel 19a nr. 1. I nr. 1 bokstav a til e presiseres det hva det skal gis opplysninger om, herunder foretakets forretningsmodell, retningslinjer og hvordan disse iverksettes og overholdes, samt hvilke risikoer virksomheten står overfor og hvordan disse håndheves. Dersom virksomheten ikke følger retningslinjer og gjør noe for å ivareta respekt for menneskerettighetene skal dette begrunnes, jf. Artikkel 19a nr. 1 annet ledd.

Erfaringene fra disse lovendringene har vært blandet. En uavhengig rapport av UK MSA utført på bestilling fra det britiske innenriksdepartementet fremhever at loven har bidratt til større offentlig bevissthet og oppmerksomhet tilknyttet moderne slaveri i leverandørkjeden.¹²⁵ Samtidig viser mange aktører kun en formell oppfyllelse av loven i form av å publisere en rapport, og det er anslått at rundt 40 % av selskapene omfattet av loven ikke en gang publiserer en slik rapport. Rapporten anbefaler strengere rapporteringskrav og sanksjoner samt lovregulering av et håndhevelsesorgan som kan føre tilsyn og sanksjonere de som bryter regelverket.¹²⁶

4.2.3 Aktsomhetsplikter

Samtidig som det innføres nasjonale og internasjonale rapporteringskrav for næringslivet på menneskerettsfeltet finnes det også noen eksempler på lovinitiativ som går et steg lengre og innfører krav om at selskaper gjennomfører aktsomhetsvurderinger. I Frankrike ble *Loi relative au devoir de vigilance* (heretter fransk aktsomhetslov) innført i 2017, som oppstiller en plikt til årvåkenhet hos store selskaper i Frankrike.¹²⁷ I Sveits har det vært fremmet lovforslag om en lignende lov,¹²⁸ og Nederland har nylig vedtatt en ny aktsomhetslov mot barnearbeid.¹²⁹

Den franske aktsomhetsloven er den første av sitt slag i å innføre obligatoriske aktsomhetsvurderinger vedrørende menneskerettsrisikoer for selskaper. På samme måte som den britiske er den franske aktsomhetsloven begrenset til å gjelde for de største franske selskapene, som i denne loven krever enten minimum 5 000 ansatte i Frankrike eller 10 000 globalt.¹³⁰ Kravet inkluderer både eget selskapet og datterselskap.

¹²⁵ Independent Review of the Modern Slavery Act 2015 (2019) s. 14

¹²⁶ Independent Review of the Modern Slavery Act 2015 (2019) s. 15

¹²⁷ Etikkinformasjonsutvalget (2018b) s. 2

¹²⁸ Swiss Coalition for Corporate Justice (2016)

¹²⁹ Rijksoverheid (2019)

¹³⁰ Etikkinformasjonsutvalget (2018b) s. 2

Pliktene som oppstilles minner om kravene til aktsomhetsvurderinger etter UNGP pilar II. Selskapene skal utarbeide og iverksette en aktsomhetsplan som kartlegger risiko og iverksetter tiltak for å forebygge og håndtere alvorlige menneskerettskrenkelser og miljøskade.¹³¹ Planen skal offentliggjøres. Lovens generelle henvisning til menneskerettigheter presiseres gjennom lovens forarbeider som viser til at det er de samme menneskerettighetene som etter UNGP i tillegg til EMK, den franske grunnloven og franske menneskerettserklæringen.¹³² I motsetning til mange av rapporteringslovene som utelukkende regulerer moderne slaveri omfatter denne loven de fleste internasjonalt anerkjente menneskerettigheter.

Loven innfører flere typer reaksjoner ved overtredelse. For det første kan retten gi pålegg om gjennomføring og offentliggjøring av aktsomhetsplan i tråd med lovens krav. Manglende etterlevelse av dette kan føre til dagbøter. Videre legger også loven til rette for erstatningskrav for skade som skyldes manglende aktsomhetsvurderinger. Denne regelen bygger på alminnelig fransk erstatningsrett og forutsetter at det foreligger årsakssammenheng mellom manglende gjennomføring av aktsomhetsvurderinger og skaden som har oppstått.¹³³ Ansvar kan også omfatte skade forårsaket av et underselskap eller forretningsforbindelse virksomheten har et etablert og vedvarende kommersielt forhold til. Loven innfører ikke bøter eller strafferettslig ansvar.

I Nederland har det nederlandske senatet nylig godkjent en ny aktsomhetslov for barnearbeid.¹³⁴ Loven bygger på mye av det samme som den franske aktsomhetsloven, bortsett fra at loven spesifikt gjelder for barnearbeid i tråd med ILO nr. 182 *Konvensjon om forbud mot og umiddelbare tiltak for å avskaffe de verste former for barnearbeid* fra 1999. Loven gjelder for alle selskaper som selger eller distribuerer varer eller tjenester til nederlandske brukere, uavhengig av hvor selskapet holder til.¹³⁵ I motsetning til tidligere nevnte lovreguleringer, gjør ikke loven unntak for små og mellomstore selskaper, men den åpner for at dette kan gjøres administrativt i forvaltningen. Den sentrale forskjellen i forhold til tidligere lovreguleringer er at loven innfører straffeansvar for overtredelse av regelverket.¹³⁶ Dette inkluderer både bøter og mulig fengselsstraff for direktøren i selskapet

¹³¹ Etikkinformasjonsutvalget (2018b) s. 2

¹³² Etikkinformasjonsutvalget (2018b) s. 5

¹³³ Etikkinformasjonsutvalget (2018b) s. 4

¹³⁴ Rijksoverheid (2019)

¹³⁵ Ropes & Gray (2019) s. 2

¹³⁶ Ropes & Gray (2019) s. 3

ved langvarige brudd på regelverket. Loven kan tidligst tre i kraft januar 2020, men vil antagelig ikke tre i kraft før i 2022.¹³⁷

I Sveits har det også pågått en prosess for å innføre aktsomhetsplikter for næringslivet. I 2015 lanserte et interessefellesskap av 80 ikke-statlige organisasjoner kalt *Swiss Coalition for Corporate Justice* (SCCJ) et folkeinitiativ for å grunnlovsfeste næringslivets ansvar for menneskerettighetsbrudd.¹³⁸ Når et slikt initiativ samler minst 100 000 underskrifter går forslaget til folkeavstemning i Sveits. Grunnlovsforslaget har mange paralleller til den franske aktsomhetsloven og bygger på både UNGP og OECDs retningslinjer om aktsomhet.¹³⁹

På noen sentrale områder går det sveitsiske forslaget lengre enn de tidligere nevnte lovreguleringene. For det første foreslås endringen i sveitsisk grunnlov, hvilket vil gi kravene forrang over annen lovgivning. Videre foreslås det å uttrykkelig innføre en plikt for næringslivet til å respektere internasjonalt anerkjente menneskerettigheter, jf. SCCJ art. 101a nr. 2 (a).¹⁴⁰ I tillegg pålegges også små- og mellomstore selskaper i høyrisikosektorer aktsomhetsplikter, jf. SCCJ art. 101a nr. 2 (b) med kommentarer.¹⁴¹ Til sist klargjør lovforslaget at selskap vil være ansvarlig for skade fra menneskerettskrenkelser som forårsakes av et annet selskap under deres kontroll, jf. Forslagets art. 101a nr. 2 (c). På samme måte som ved den franske loven forutsetter dette imidlertid årsakssammenheng mellom skaden og manglende gjennomføring av aktsomhetsvurderinger.

Som et tilsvarende til folkeinitiativet har myndighetene i Sveits fremmet et mindre omfattende motforslag. Dersom dette motforslaget blir vedtatt, har den sveitsiske koalisjonen ytret at de vil trekke folkeinitiativet.¹⁴² Dette er ikke endelig avgjort og det er derfor usikkert hva utfallet av denne prosessen blir.

Til sist reflekteres utviklingen også i Tyskland. I Tysklands handlingsplan for oppfølging av UNGP forpliktet myndighetene seg til å utrede muligheten for lovregulering dersom mindre enn 50% av tyske selskaper over 500 ansatte viste manglende overholdelse av UNGPs krav innen 2020.¹⁴³ På bakgrunn av denne forpliktelsen publiserte det tyske føderale utviklingsdepartementet i februar 2019 et utkast til et lovforslag kalt *SorgfaltspflichtenG*

¹³⁷ Ropes & Gray (2019) s. 1

¹³⁸ Bueno (2018) s. 12

¹³⁹ Swiss Coalition for Corporate Justice (2016) s. 1

¹⁴⁰ *Ibid*

¹⁴¹ *Ibid* s. 2

¹⁴² Business & Human Rights Resource Center (2019)

¹⁴³ The report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises A/73/163 avsn. 69

(heretter Tysk aktsomhetslov) som følger opp denne forpliktelsen, for de tilfellene at tysk næringsliv ikke imøtekommer forvetningen.¹⁴⁴ Lovutkastet har ikke ennå fått formell politisk støtte og flere komiteer i det tyske parlament har indikert at de gjennomgår loven og ser for seg flere betydelige endringer før en endelig lov kan vedtas. Utkastet slik det er nå føyer seg inn i utviklingen av å pålegge stadig strengere plikter. Lovforslaget omfatter store selskaper, samt mellomstore som opererer i høyrisikosektorer og konfliktområder, jf. forslagens § 2 (1). Disse selskapene pålegges å gjennomføre obligatoriske aktsomhetsvurderinger etter lovforslagets § 4, hvor §§ 5 til 11 utdyper de nærmere innholdsmessige kravene til aktsomhetsvurderingene. I lovforslagets seksjon 3 innføres flere sanksjoner, herunder administrativ håndhevelse, bøter, fengelsstraff og utelukkelse fra å kunne inngå offentlig kontrakter med tyske myndigheter, jf. forslagens §§ 12 til 16.

4.2.4 Oppsummering

For å oppsummere funnene fra gjeldende lovregulering systematiserer tabell 2¹⁴⁵ de nevnte lovreguleringene og de viktigste elementene av lovens utforming. Disse elementene utgjør et viktig utgangspunkt for vurderingen i neste delkapittel.

Tabell 2: Sammenligning av plikter og ansvar innen aktsomhetslovgivning

Vedtatt	Tittel	Redegjørelses- plikt	Aktsomhets- plikt	Sivilt ansvar	Straffeansvar
2010	Dodd Frank Act	X			
2010	CATISCA	X			
2013	Rskl. § 3-3 c	X			
2014	EU/2014/95	X			
2015	UK MSA	X			
2017	Fransk aktsomhetslov	X	X	X	
2018	AU MSA	X			
2019	Nederlandsk aktsomhetslov	X	X		X
Forslag	Bill C-423	X		X	X
Forslag	SCCJ	X	X	X	X
Forslag	Tysk aktsomhetslov	X	X		X

4.3 Lovregulering i norsk rett

4.3.1 Innledende bemerkninger

Redegjørelsen over viser at det finnes flere ulike tilnærminger til en lovregulering som kan stimulere til at næringslivet respekterer menneskerettigheter. Flere av redegjørelsespliktene har visse fellestrekk med rskl. § 3-3 c, mens en del oppstiller strengere krav og mer

¹⁴⁴ Becker (2019)

¹⁴⁵ Se lignende tabell i Bueno (2018) s. 22

vidtgående plikter. Utforming og erfaring med eksisterende lovreguleringer og lovslag har nyttige bidrag i en drøftelse av hvordan en norsk regulering kan utformes. Særlige elementer som har betydning for lovens gjennomslagskraft er lovens pliktsubjekt, innhold, sanksjoner og håndhevelse. Oppgaven avgrensner mot spørsmål om hvilke grenser norsk lovgivning og internasjonale forpliktelser setter for utforming og innhold av en lovregulering.

4.3.2 Lovens pliktsubjekt

Et første spørsmål er hvem en lovregulering bør omfatte. Dette inkluderer både spørsmål om selskapers nasjonalitet og størrelse.

Pliktsubjektet etter de fleste lovreguleringene behandlet ovenfor er selskaper hjemmehørende i landet. Dette har sammenheng med det folkerettslige utgangspunktet om at stater har lovgivningsjurisdiksjon overfor egne statsborgere.¹⁴⁶ Det er slått fast i folkerettspraksis at juridiske personer tilhører den staten de er registrert i.¹⁴⁷ I tillegg omfatter de fleste lovreguleringene øvrige selskap som driver virksomhet i landet. Den nederlandske loven skiller seg ut ved at den også inkluderer virksomhet som kun distribuerer og selger varer til Nederland.

For en norsk regulering vil et lignende utgangspunkt være naturlig. Norsk jurisdiksjon omfatter norske rettssubjekter og handlinger som begås innen norsk territorium. For å skape symmetri i norsk regelverk vil en mulighet være å omfatte de samme selskapene som er regnskapspliktige etter regnskapsloven § 3-3 c. Her omfattes selskaper registrert i Norge, samt utenlandske selskap dersom de driver skattepliktig virksomhet i Norge, hvilket i hovedsak omfatter tilfeller der virksomheten drives eller styres i Norge, jf. skatteloven § 2-3 (1) bokstav b.

I tillegg er de fleste lovreguleringene begrenset til selskap av en viss størrelse. Rapporteringslovene i California, Storbritannia og Australia omfatter kun selskaper med omsetning over et visst nivå, mens den franske aktsomhetsloven omfatter selskap med ansatte over en viss grense. En lignende avgrensning vil være hensiktsmessig også i norsk rett. Det er de store selskapene som har ressurser til å overholde pliktene og iverksette påkrevde undersøkelser og tiltak. Omfattende og vidtgående krav vil være utfordrende å oppfylle for små selskaper. En regel som pålegger alle selskaper redegjørings- og aktsomhetsplikter vil være praktisk umulig å overholde og derfor lite hensiktsmessig. I tillegg kan flere mellomstore og små selskaper uansett bli indirekte forpliktet av regelverket gjennom å drive

¹⁴⁶ Ruud (2018) s. 142

¹⁴⁷ *Ibid* s. 143

virksomhet med store selskaper. Dette argumentet la de til grunn under utarbeidelsen av den franske aktsomhetsloven.¹⁴⁸ Når de største og mest innflytelsesrike selskapene pålegger plikter, kan det uansett skape ringvirkninger ellers i næringslivet.¹⁴⁹

En avgrensning mot mindre selskaper kan utformes på ulike måter. Et alternativ er å fastsette et omsetningskrav. Flere av de overnevnte lovreguleringene bruker slike omsetningskrav og omgjort til norske kroner varierer grensen på mellom NOK 400 millioner og én milliard. Hvilket beløp som kan være grensen i norsk rett bør bero på en økonomisk analyse av norsk næringsliv. Hvor mange selskaper som omfattes av regelverket i andre land kan fungere som en rettesnor. De underliggende hensynene til ressurskapasitet og innflytelse bør også tas i betraktning.

Et annet alternativ er å begrense anvendelsen til selskaper over et visst antall ansatte slik det er etter både den franske aktsomhetsloven og etter EU-direktivet om rapportering om ikke-finansiell informasjon. Etter EU-direktivet er kravet 500 ansatte, mens etter den franske loven er det 5 000/10 000 ansatte. Den franske loven er anslått å direkte gjelde mellom 150 til 200 selskaper.¹⁵⁰ En eventuell avgrensning bør her også tilpasses norsk næringsliv. For eksempel viser tall fra SSB at Norge har 814 virksomheter med 250 ansatte eller mer per 1. januar 2019.¹⁵¹ Inndelt etter bransje er det 214 som driver innen de typiske høyrisikobransjene¹⁵² jordbruk, skogbruk og fiske, bergverksdrift og utvinning, industri, bygge- og anleggsvirksomhet samt varehandel.

Et siste alternativ er å innpasse avgrensningen etter lignende avgrensninger i norsk rett. Som nevnt i kapittel 3.3.3 avgrenses rskl. § 3-3 c til å gjelde for «store foretak». En slik avgrensning vil skape symmetri i regelverket, samt være enkel for næringslivet å forholde seg til.

Et annet element det kan være verdt å drøfte er om anvendelsesområde ikke bare bør avgrenses etter selskapets størrelse, men også tilpasses den aktuelle bransjens typiske risiko for menneskerettsbrudd. Både det sveitsiske og tyske lovforslaget legger opp til at også mindre selskaper som opererer i høyrisikobransjer skal være omfattet av krav til

¹⁴⁸ Etikkinformasjonsutvalget (2018b) s. 2

¹⁴⁹ Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises A/73/163 (2018) avsn. 72

¹⁵⁰ Etikkinformasjonsutvalget (2018b) s. 2

¹⁵¹ Statistisk Sentralbyrå (2019)

¹⁵² United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (2017) s. 2

aktsomhetsvurderinger.¹⁵³ Fordelen med en slik avgrensning er at den i større grad bygger på risikobetraktninger og følgelig knyttes tettere opp til overholdelse av menneskerettigheter. En slik regulering vil også i større grad være i tråd med regjeringens forventninger til næringslivet innsats, som avhenger av den aktuelle virksomhets risiko for menneskerettskrenkelser.¹⁵⁴ Utfordringen her vil være at myndighetene må etablere klare reguleringer på hvilke bransjer som er høy- og lavrisiko. Da risikoen i ulike bransjer kan variere bør en slik regulering antagelig inntas i forskrift, slik at myndighetene jevnlig kan oppdatere reguleringen basert på et omstendigheter og kunnskap. Samtidig må det være tilstrekkelig enkelt og forutberegnelig for virksomheter å kartlegge hvilke plikter de har.

Et annet aspekt av pliktsubjekt er i om offentlig myndighet bør omfattes. Rskl. § 3-3 c omfatter ikke offentlig myndighet utover de statseide foretakene som omfattes av rskl. § 1-5. Den australske slaveriloven bygde på erfaringer med den britiske loven og inntok derfor plikter for offentlig myndigheter også. Gode grunner kan tale for å la offentlig myndighet omfattes av en redegjørelsesplikt også i Norge. Det er generelt lite grunn til å stille mindre strenge krav til myndighetene enn til privat næringsvirksomhet da det er myndighetene som har rettslig menneskerettsforpliktelser. En nylig undersøkelse fra Norad om bruk av UNGP i norsk utviklingssamarbeid kan være illustrerende. Den konkluderte med at selv om retningslinjer og prosedyrer formelt var forankret i norsk rett gjennom handlingsplaner og stortingsmeldinger, var gjennomføring og oppfølging av dette hos norske myndigheter mangelfull.¹⁵⁵ I mange tilfeller baserte myndighetene seg på næringslivets egne prosedyrer og foretok ingen undersøkelser eller oppfølging utover dette. Denne rapporten kan indikere at også offentlig sektor trenger mer presise krav og plikter som kan stimulere til en god ivaretagelse av menneskerettighetene.

Uavhengig av hvilken formell avgrensning som benyttes, bør staten uansett benytte sin veiledningsfunksjon til å tilrettelegge for at alle private og offentlige rettssubjekter uavhengig av plikter kan foreta nødvendige undersøkelser og redegjørelser. Dette ivaretar på best mulig måte det overordnede formålet om å sikre respekt for menneskerettighetene.

4.3.3 Pliktens innhold

Det neste spørsmålet er hvilke plikter en lovregulering skal pålegge næringslivet. Dette nødvendiggjør flere underspørsmål, herunder hva slags type plikt loven skal kreve, de nærmere innholdsmessige kravene og hvilke rettigheter den skal berøre.

¹⁵³ Swiss Coalition for Corporate Justice (2016) s. 2

¹⁵⁴ UNGP prinsipp 14

¹⁵⁵ Norad (2018) s. 62

Eksemplene fra andre land tilsier en lovregulering som pålegger rapporteringsplikt som et minimum. Utviklingen for det nærmere innholdet av en slik rapporteringsplikt peker mot stadig strengere krav. Mens det ved California og Storbritannias moderne slaverilover, samt rskl. § 3-3c vil være nok å rapportere at man ikke har foretatt noe for å forebygge moderne slaveri, er det etter den australske obligatoriske krav til hva rapporten skal inneholde. Tabell 2 illustrerer at nyere initiativer ikke bare stiller obligatoriske krav til hva rapporten skal inneholde, men også i større grad innfører obligatoriske plikter til å gjennomføre de aktsomhetsvurderingene som det legges opp til at det skal rapporteres om.

Etikkinformasjonsutvalgets kommende lovforslag om en informasjonsplikt, som antagelig vil ha mange fellestrekk til gjeldende rapporteringslover, kan bli innført i norsk rett i løpet av de neste årene dersom det foreligger politisk vilje. Redegjøringsplikter er definitivt et steg i riktig retning. Samtidig bør Norge bygge på erfaringene fra disse lovinitiativene som peker på at strengere krav vil sikre bedre overlevelse av regelverket, hvilket sikrer bedre overholdelse av det overordnede formålet. Da formålet med mange av redegjøringspliktene er at selskapene på eget initiativ gjennomfører aktsomhetsvurderinger, kan en lovfesting av aktsomhetsplikter i større grad sikre at slike vurderinger blir gjennomført. Ved kun redegjøringsplikter er faren at virksomhetens tiltak for å sikre respekt for menneskerettigheter kun omfatter dette: en redegjørelse.

Et neste spørsmål er hvordan de nærmere innholdsmessige kravene bør utformes. Et viktig element bør være at alle sentrale deler av pliktene innføres i loven, og så kan nærmere presiseringer, forklaringer og veiledning vedtas administrativt og gjennom forskrift. Redegjørelsen i kapittel 2.3.3 om aktsomhetsvurderinger etter UNGP bør her fungere som inspirasjon til hvilke elementer som må med. Virksomhetens menneskerettsrisikoer må kartlegges, funnene må integreres i et system som innfører tiltak med sikte på å redusere eller fjerne risikoen, og effekten av tiltakene må overvåkes.

Videre må det klarlegges hvilket område næringslivet skal ha plikt til å rapportere om. De ulike lovinitiativene varierer mellom å gjelde et spesifikt tema til å omfatte alle grunnleggende menneskerettigheter. Flere av lovene omhandler moderne slaveri, hvilket må sees i lys av konteksten loven ble drevet frem under, og at temaet omhandler noen av de mest hyppige og inngripende menneskerettsrisikoene visse bransjer kan bli innblandet i. Fordelen med plikter tilknyttet et avgrenset område er at det tydeliggjør hva næringslivet må rette oppmerksomhet mot og skaper oversikt. Lovene med generelle henvisninger til menneskerettigheter uten øvrig forklaring eller utdyping kan gjøre det vanskelig for selskapene å vite hva de skal fokusere på. Samtidig vil en avgrenset inndeling kunne skape en form for hierarkisk inndeling av menneskerettigheter, og føre til at næringslivet kun respekterer visse sett med rettigheter mens andre neglisjeres.

Regjeringen forventer at norske selskap følger UNGP og i dette ligger det en forventning om å respektere alle internasjonalt anerkjente menneskerettigheter.¹⁵⁶ Det vil derfor være mest i tråd med denne målsettingen å utforme en lov som pålegger næringslivet å hensynta alle menneskerettighetene slik de er nedfelt i lov og bindende traktater for Norge. Utfordringen er at menneskerettighetene er mangeartede, gjelder flere ulike livsområder og temaer og griper inn i en rekke ulike rettsområder. For at næringslivet skal klare å overholde aktsomhets- og rapporteringskrav må det være tilstrekkelig klart hvilke menneskerettigheter de skal rapportere om. Regnskapsloven § 3-3 c sin generelle henvisning til menneskerettigheter er eksempel på en lovregulering som det kan være vanskelig for næringslivet å vite hvordan de skal oppfylle. Den generelle og vage henvisningen til menneskerettighetene i den franske loven er en av årsakene til at loven ikke innfører bøter, hvilket var en del av det opprinnelige forslaget.¹⁵⁷ Den franske grunnlovskomiteen mente at henvisningen var for generell slik at å utlede et straffeansvar basert på pliktbrudd ville stride mot det strafferettslig legalitetsprinsippet i den franske grunnloven.

En helt generell henvisning til menneskerettigheter gjør det vanskelig for næringslivet å vite hva de plikter å gjøre. Det overordnede målet må jo være at lovreguleringen på best mulig måte tilrettelegger for at næringslivet kan foreta de nødvendige undersøkelser og iverksette tiltak for å bøte på dette. Her vil det være viktig at staten er klar på sin del av ansvaret for å sikre menneskerettighetene og stiller med god nok veiledning, oppfølging og tilrettelegging for at næringslivet skal kunne overholde sine plikter mest mulig effektivt. Det vil i den forbindelse være viktig at det fremgår klart hvilke menneskerettigheter som er omfattet, gjerne eksplisitt i lovteksten eller at det kommer klart til uttrykk i forskriften. Formålet må være at pliktene er så klare som mulig, slik at mest mulig ressurser blir brukt på å faktisk følge opp pliktene, og ikke forstå hva pliktene omfatter.

4.3.4 Reaksjoner og sanksjoner

Et viktig spørsmål for lovens anvendelse og betydning i praksis er om og i så fall hvilke typer sanksjoner som skal ilegges manglende etterlevelse av regelverket. Gjeldende regelverk har ulike tilnærminger, men sanksjonene som har vært innført skiller gjerne mellom administrative, sivilrettslige og strafferettslige.

Når noen handler i strid med norsk rett kan offentlig myndighet benytte en rekke ulike reaksjoner for å motvirke og bøte på dette. Alle slike reaksjoner vil være inngrep som krever

¹⁵⁶ Utenriksdepartementet (2015) s. 31

¹⁵⁷ Etikkinformasjonsloven (2018b) s. 4 - 5

hjemmel i lov etter grunnloven § 113. I norsk rett kan man gjerne skille mellom reaksjoner for å hindre eller rette opp i ulovlige forhold, administrative sanksjoner og straffesanksjoner. Skillet mellom dem er at førstnevnte ikke regnes som straff etter EMK art. 6, administrative sanksjoner er straffelignende sanksjoner som ilegges administrativt av forvaltningen, mens straff som hovedregel ilegges av domstolene.¹⁵⁸ Formålet med reaksjonene er å hindre lovovertridelser, både for nåtiden og fremtiden.¹⁵⁹

Påbud om retting eller stansing av ulovlig forhold, alene eller i kombinasjon med trussel om tvangsmulkt, er en reaksjon forvaltningen kan benytte for å sikre at loven blir overholdt. Tvangsmulkt fastsettes enten som en løpende mulkt eller engangsbeløp. Hensikten er å ilegge en trussel som gir insentiv til å oppfylle lovens krav.¹⁶⁰ Dersom kravet er umulig å overholde skal tvangsmulkt ikke ilegges.¹⁶¹ Som hovedregel regnes verken pålegg eller tvangsmulkt som straff etter EMK art. 6, da det ikke har pønale hensikter og er kun ment som en reaksjon for å sikre overholdelse av loven.

Administrative sanksjoner er en fellesbetegnelse på negative reaksjoner som ilegges av et forvaltningsorgan. De er rettet mot en overtrjedelse av lov, forskrift eller individuell avgjørelse og som regnes som straff etter EMK, jf. forvaltningsloven § 43 annet ledd. Forvaltningsloven (fvl.) lister opp flere ulike kategorier, herunder overtrjedelsesgebyr og rettighetstap, jf. fvl. §§ 44 og 45. For selskaper som bryter et rapporteringskrav eller aktsomhetskrav vil både bot og tilbakekall av tillatelse til å drive virksomhet kunne være aktuelle sanksjoner og kan ilegges foretak selv om ingen enkeltperson har utvist skyld, jf. fvl. § 46.

Av strafferettslig reaksjoner vil særlig foretaksstraff være aktuell. Etter strl. § 27 kan foretak blant annet straffes med bot eller fradømmes retten til å drive virksomhet eller forbys å utøve den i visse former. I norsk rett kan også ledende skikkelser i selskaper, herunder medlemmer av styret og daglig leder, ilegges personlig straffeansvar som inkluderer både bot og fengselsstraff ved overtrjedelse av relevant selskapslovgivning.¹⁶² Dette illustrerer at det er flere muligheter i norsk rett for å innføre sanksjoner.

I hvilken grad andre lands lovreguleringer legger opp til at overtrjedelse av loven gir rettslig reaksjoner varierer. Mange av lovinitiativene bygger i stor grad på ikke-rettslig sanksjoner og håndheving via sivilsamfunnet. Men som tabell 2 illustrerer går utviklingen mot økt bruk av

¹⁵⁸ Prop. 64 L (2015-2016) s. 7 og 172

¹⁵⁹ Innst. O. Nr. 72 (2004-2005) s. 14

¹⁶⁰ Se forvaltningsloven § 51 første og andre ledd

¹⁶¹ Prop. 64 L (2015-2016) s. 172-173

¹⁶² Se aksjeselskapslovens og allmennaksjeselskapslovens kap. 19 og

sanksjoner og strengere krav. Dette har antagelig sammenheng med at foreløpige evalueringer peker på svak etterlevelse av regelverket, samtidig som de fremhever at håndhevelse vil være et sentralt grepet for å sikre bedre etterlevelse i fremtiden. Da kravene er spredt og forskjellige foreligger det ingen klar anbefaling basert på praksis. En kombinasjon av ulike reaksjoner vil antagelig være hensiktsmessig.

Som et minimumskrav vil det være naturlig å gi myndighetene kompetanse til å vedta pålegg og tvangsmulkt for å sikre overholdelse av regelverket. Som nevnt er dette ikke en egentlig straffereaksjon, og har kun til hensikt å sikre overholdelse av loven. Den franske loven oppstiller dette som en mulig reaksjon som retten kan ilegge, men det krever begjæring fra noen med rettslig interesse etter fransk rett.¹⁶³

Foreløpig er det kun den nederlandske loven om barnarbeid som har vedtatt å innføre straffesanksjoner i form av bøter. Som nevnt inneholdt det originale franske lovforslaget regulering om bøter, og dette inneholder også det kanadiske og tyske lovforslaget. Hvor store bøter som eventuelt bør ilegges, vil være et politisk spørsmål.

En problemstilling straffeansvar reiser, og som ble illustrert under den franske lovprosessen, er hvilke krav et straffeansvar stiller til innholdet av den lovregulerte plikten. I norsk rett krever også det strafferettslige legalitetsprinsippet etter Grl. § 96 at straffehjemmelen er tilstrekkelig klar og presis.¹⁶⁴ Den franske grunnlovskomite mente at henvisningen til menneskerettigheter er for vag til å kunne medføre straffeansvar, og derfor er det sannsynlig at lignende spørsmål vil reises under arbeidet med en norsk lovregulering. Dette illustrerer samspillet mellom utformingen av lovens plikter og hvilke sanksjoner som kan lovfestes, og underbygger at lovens plikter må utformes med tilstrekkelig klarhet og presisjon. Dette gjelder både hvilke handlinger loven krever at næringslivet gjennomfører, og hvilke menneskerettigheter som omfattes av loven.

En annen del av spørsmålet om reaksjoner er forholdet til sivilsamfunnet. Den franske loven og det sveitiske lovforslaget foreslår å regulere et erstatningsgrunnlag for skade som skyldes manglende overholdelse av regelverket.¹⁶⁵ En slik regel er i tråd med anbefalingene i UNGP prinsipp 26 om at statene skal legge til rette for at individer har klarere tilgang på klageordninger. Den franske loven er forankret i alminnelig fransk erstatningsrett, men klargjør hvordan manglende overholdelse av aktsomhetsplikten kan være et ansvarsgrunnlag som medfører erstatningsansvar. Etter bestemmelsen kan et selskap holdes ansvarlig dersom

¹⁶³ Etikkinformasjonsutvalget (2018b) s. 4

¹⁶⁴ Se eksempelvis Rt. 2014 s. 238 avsn. 15 - 18

¹⁶⁵ Etikkinformasjonsutvalget (2018b) s. 4

skade oppstår som følge av manglende oppfyllelse av lovens krav. Ansvar kan også omfatte skade som skyldes skade hos underleverandør selskapet har et «etablert og vedvarende kommersielt forhold» til.¹⁶⁶ Etter det sveitsiske forslaget kan et selskap bli ansvar for skade som voldes av et annen selskap under deres kontroll, jf. forslaget art. 101a nr. 2 bokstav c.¹⁶⁷ I norsk rett er hovedregelen at et morselskap ikke kan bli ansvarlig for skade som skyldes et datterselskap. Det kan derfor spørres om det er ønskelig å innføre en slik regel i norsk rett. Fordelen er at det potensielt kan sikre ofre en bedre tilgang til kompensasjon der næringslivets menneskerettskrenkelser medfører økonomisk tap. I tillegg vil en slik erstatningsregel kunne påvirke selskaper til å sørge for bedre oppfølging av leverandørkjeden. Samtidig oppstiller selskapsrettslig ansvarsgjennombrudd flere selskapsrettslige betenkeligheter, men oppgaven gir ikke rom for å gå nærmere inn på en vurdering av et mulig erstatningsansvar. Dette elementet peker imidlertid på et rettslig virkemiddel som det kan være grunn til å utrede nærmere i fremtidig arbeid.

4.3.5 Håndhevelsesorganer

Dersom lovgiver vedtar sanksjoner for overtredelse av loven blir det spørsmål om hvordan dette skal håndheves. Den gjennomgående svakheten ved mange av de utenlandske lovreguleringene er mangelen på håndhevelsesmekanismer, hvilket også har sammenheng med at mange av lovene ikke innfører sanksjoner. At dette elementet er lite utviklet i andre lovverk betyr ikke nødvendigvis at norsk rett bør ta det til etterfølgelse. I rapporten som evaluerte effekten av UK MSA trakk interessenter særlig frem at manglende overvåking og håndheving av regelverket var elementer som burde adresseres for å øke etterlevelse og kvalitet i rapportering.¹⁶⁸ UNGPs pilar III illustrerer hvilken sentral del klageordninger utgjør for å sikre næringslivets respekt for menneskerettigheter, og adresserer manglende håndhevelse av regelverk som berører menneskerettigheter som en betydelig utfordring ved dagens vern.¹⁶⁹

Redegjørelsen i kapittel 3.4 illustrerer hvordan håndheving av menneskerettsvernet ellers foretas i norsk rett. Domstolen har kompetanse til å behandle individklager ved spørsmål om statens menneskerettsbrudd. Administrativt i forvaltningen finnes flere ulike organer som har ulike overvåking og håndhevelsesfunksjoner. Det er særlig tilsyn og ombud som innehar disse funksjonene.

¹⁶⁶ Etikkinformasjonsutvalget (2018b) s. 4

¹⁶⁷ Swiss Coalition for Corporate Justice (2016) s. 2

¹⁶⁸ Independent Review of the Modern Slavery Act 2015 (2019) s. 14

¹⁶⁹ UNGP prinsipp 3 med kommentarer

Tilsyn kontrollerer og følger opp at lovverk etterleves, og har kompetanse til å fatte vedtak og ilegge sanksjoner.¹⁷⁰ Tilsyn føres gjerne på eget initiativ. Ombud har ofte mandat til å fremme regelverk som sikrer interessene til en særskilt gruppe. De har i liten grad vedtaksmyndighet og kompetansen bygger mest på ikke-juridiske virkemidler slik som informasjonsformidling og politisk rettsutvikling.¹⁷¹ Ombudet håndterer gjerne saker basert på innspill og klager fra enkeltpersoner og avsier kun ikke-bindende uttalelser.

Dersom håndheving skal innføres administrativt i Norge blir det spørsmål om det skal gjøres hos et tilsyn eller ombud, og i så fall om det skal integreres i et allerede eksisterende organ eller opprettes et nytt. Kompetanse til å fatte vedtak og ilegge sanksjoner er sentralt i å sikre et godt vern. Evalueringen av UK MSA illustrerer at juridiske mekanismer er å foretrekke, da lovens forutsetninger om ikke-juridisk håndhevelse ikke har sikret god nok etterlevelse. Derfor vil et tilsyn antagelig være å foretrekke.

Videre blir det spørsmål om hvor en slik kompetanse skal plasseres. Alternativene er å opprette et nytt organ eller tildele kompetanse til et eksisterende organ. Ved å plassere kompetansen i et eksisterende organ reiser det spørsmål om dette bør legges til et enkelt organ eller om kompetansen skal tildeles ulike organ innen ulike sektorer. Fordelen ved å samle håndhevingen innen ett organ er at det kan sikre et større fagmiljø med høyere spisskompetanse på området, i stedet for at det blir et ekstra fagområde i de eksisterende arbeidsoppgavene og fagområdene til de ulike tilsynene. Dette ville vært naturlig å plassere i et tilsyn eller ombud tilknyttet menneskerettigheter, men foreløpig finnes det ikke et slikt organ i norsk rett. Fordelen ved å plassere kompetansen innen ulike tilsyn kan være at veiledning og kontroll kan tilpasses bransjens behov og utfordringer. Det vil også være praktisk da tilsynsorganene allerede har en etablert kontakt og dialog med bransjen. Utfordringen vil være å finne tilsynsorganer som passer innen alle aktuelle bransjer, slik at ingen sektorer blir unntatt. Det er ingen opplagte svar på hvordan en slik tilsynsfunksjon best kan iverksettes, annet enn at tilsyn er nødvendig.

4.4 Oppsummering

Tilnærmingen til å innføre redegjørings- og aktsomhetsplikter i norsk og utenlandsk rett illustrerer et økende ønske om slike lovreguleringer. Erfaringer med rapporteringslover viser et behov for klarere regulering. Drøftelsen over illustrerer at en utvikling av norsk rett foranlediger en rekke rettslige og politiske spørsmål om lovens anvendelsesområde. På flere områder har utenlandsk regulering nyttige innspill til hvordan loven bør utformes. Samtidig

¹⁷⁰ St.meld nr. 19 (2008-2009) s. 63

¹⁷¹ *Ibid* s. 65

bør lovgiver bygge på erfaring og lærdom fra eksisterende reguleringer slik at tidligere fallgruver unngås.

5 Avslutning

Næringslivets rettslige ansvar for menneskerettigheter er fortsatt et uklart tema i norsk rett. Nasjonal regulering er utfordrende da særpreg ved næringslivets virksomhet betinger internasjonale løsninger. Internasjonale forsøk på rettsliggjøring har ikke fått nødvendig gjennomslag. Rettskildebildet er fortsatt preget av ikke-rettslig retningslinjer og anbefalinger til næringslivets samfunnsansvar.

UNGP fungerer i dag som den internasjonalt anerkjente standarden på feltet. Både UNGP og andre retningslinjer fremmer menneskerettslig aktsomhetsvurderinger som et sentralt virkemiddel for å fremme næringslivets respekt for menneskerettigheter. Fremveksten av rettsregler som lovfester redegjørles- og aktsomhetsplikter i nasjonal, internasjonal og utenlandsk rett illustrerer at myndighetene anser slike virkemidler som nyttige.

Ved en eventuell lovregulering er det en rekke forhold som må utredes nærmere for at loven skal få ønsket effekt. Hvilke pliktsubjekter lovbestemmelsen skal omfatte er en sentral problemstilling, hvor avgrensninger etter størrelse, nasjonalitet og risiko er aktuelle alternativer. Pliktens nærmere innhold må også avklares. Det er sentralt at utformingen er klar nok til å gi næringslivet et godt grunnlag for å vite hvilke tiltak og handling som kreves ved gjennomføring av aktsomhetsvurderinger. Videre vil muligheten for sanksjonering og håndhevelse være avgjørende for lovens effekt i praksis. Erfaringen med ikke-bindende retningslinjer og redegjørlesplikter uten effektive sanksjoner illustrerer et behov for virkemidler som gir sterkere insentiver til etterlevelse.

En lovregulering kan være gunstig for både næringsliv, myndigheter og sivilsamfunn på flere nivåer. Overordnet kan det styrke menneskerettsvernet i norsk rett ved at næringslivets ansvar for å respektere menneskerettighetene klarlegges. En lovregulering som samler næringslivets forpliktelser på et sted, vil gjøre det enklere for aktører i næringslivet å orientere seg om sitt menneskerettsansvar. Ettersom norsk næringsliv også opererer i land der nevnte lovreguleringer er innført kan flere virksomheter allerede være forpliktet etter det landets lover. En lignende regulering i norsk rett kan sørge for konkurranselikhhet blant aktører i bransjen. Aktsomhetsplikter muliggjør i tillegg et ansvar som strekker seg utenfor egen virksomhet og omfatter datterselskaper og forretningsforbindelser. Dette kan forhindre at innviklede selskapskonstruksjoner gir adgang til å beskytte mot rettslig ansvar. I tillegg gir en slik lovregulering mulighet til å omfatte selskapers handlinger i utlandet, hvilket er en utfordring ved dagens reguleringer. Videre innføring av en aktsomhetsplikt for næringslivet vil bidra til å realisere norske myndigheters målsettinger og forventninger til næringslivet slik det i dag kun kommer til uttrykk i ikke-bindende vedtak og uttalelser.

Oppgaven peker på både utfordringer og muligheter i norsk rett innen næringsliv og menneskerettigheter. Den 1. desember 2019 overleverer Etikkinformasjonsutvalget sitt lovforslag til Barne- og familiedepartementet for en ny etikkinformasjonslov. Mottakelsen og det videre arbeidet med denne utredningen vil vise den politiske viljen for å gjennomføre slike lovendringer i Norge. Utredningen vil uansett sette mange aktuelle problemstillinger på agendaen, hvilket vil få stor betydning for videre lovarbeid.

6 Kildeliste

6.1 Litteratur

Juridisk litteratur

- Augenstein (2011) Augenstein, Daniel. «State Responsibilities to Regulate and Adjudicate Corporate Activities under the ECHR: Submission to the Special Representative of the United Nations Secretary-General (SRSG) on the issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises»
<https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/media/documents/ruggie/augenstein-study-re-state-responsibility-under-eur-convention-for-ruggie-apr-2011.pdf> hentet 15.09.2019
- Augenstein (2013) Augenstein, Daniel og David Kinley. «When human rights ‘responsibilities’ become ‘duties’: the extra-territorial obligations of states that bind corporations» i *Human Rights Obligations of Business: Beyond the Corporate Responsibility to Respect?* Surya Deva, David Bilchitz red., 1. utg., Cambridge University Press, 2013, s. 271-294
- Boie (2017) Boie, Hans Nikolaj Amsinck og Kristian Torp. *Extraterritorial Human Rights Obligations – Human Rights Due Diligence and Home States Duty to Protect against TNCs*. København: Karnov Group Denmark, 2017
- Bueno (2018) Bueno, Nicolas. «The Swiss Popular Initiative on Responsible Business: From Responsibility to Liability»
<https://ssrn.com/abstract=3125672> hentet 20.10.2019
- California Department of Justice (2015) California Department of Justice. “The California Transparency in Supply Chains Act: A Resource Guide” 2015
<https://oag.ca.gov/sites/all/files/agweb/pdfs/sb657/resource-guide.pdf> hentet 14.11.2019
- Elgesem (2019) Elgesem, Frode og Njål Høstmælingen. *Næringsliv og menneskerettigheter*. Oslo: Universitetsforl. 2019

- Friedman (1970) Friedman, Milton. «The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits» *The New York Times Magazine* 13.09.1970. <http://umich.edu/~thecore/doc/Friedman.pdf> hentet 20.11.2019
hentet 18.09.2019
- Høstmælingen (2012) Høstmælingen, Njål. *Internasjonale menneskerettigheter*. 2. utg., Oslo: Universitetsforl., 2012
- Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade (2017) Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade. «Modern slavery and global supply chains: Interim report of the Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade's inquiry into establishing a Modern Slavery Act in Australia» *Parliament of the Commonwealth of Australia* 2017
https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/download/committees/reportjnt/024092/toc_pdf/Modernslaveryandglobalsupplychains.pdf;fileType=application%2Fpdf hentet 01.11.2019
- Mantouvalou (2018) Mantouvalou, Virginia. «The UK Modern Slavery Act 2015 Three Years On» *Modern Law Review* nr. 81 (6) (2018) s. 1017-1045
- Nolan (2018) Nolan, Justine. «Hardening soft law: are the emerging corporate social disclosure laws capable of generating substantive compliance with human rights?» *Revista de Direito Internacional, Brasilia* nr. 15 (2) (2018) s. 64-83
- Ruud (2018) Ruud, Morten og Geir Ulfstein. *Innføring i folkerett*. 5. Utg. Oslo: Universitetsforl., 2018
- Strand (2015) Strand, Vibeke Blaker og Kjetil Mujezinovic Larsen. *Menneskerettigheter i et nøtteskall*. Oslo: Gyldendal Juridiske. 2015
- UK Home Office (2017) UK Home Office. «Transparency in Supply Chains etc: A practical guide» 2017
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/649906/Transparency_in_Supply_Chains_A_Practical_Guide_2017.pdf hentet 14.11.2019

Rapporter

- Forbruksforskningsinsti
tuttet SIFO (2019) Forbruksforskningsinstituttet SIFO. «Menneskerettigheter og etisk forbruk» SIFO rapport nr. 9-19. <https://amnesty.no/sifo-etisk-handel> hentet 10.11.2019
- Independent Review of
the Modern Slavery
Act 2015 (2019) Independent Review of the Modern Slavery Act 2015 «Final Report 2019»
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/803406/Independent_review_of_the_Modern_Slavery_Act_-_final_report.pdf hentet 11.11.2019
- ILO (2017) International Labour Office (ILO). “Global estimates of modern slavery: forced labour and forced marriage”. Geneva. 2017 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/-dcomm/documents/publication/wcms_575479.pdf hentet 05.11.2019
- KPMG (2015) KPMG. «The KPMG Survey of Corporate Responsibility Reporting 2015». 25 November 2019
<https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2015/11/kpmg-international-survey-of-corporate-responsibility-reporting-2015.html> hentet 17.11.2019
- Norad (2018) Norad. «UNGP, Human Rights and Norwegian Development Cooperation Involving Business». 2018
<https://norad.no/contentassets/834e42daf0164b3d97d488a49a491345/11.18-human-rights-and-business-in-norwegian-development-cooperation.pdf> hentet 15.11.2019
- Norad (2019) Norad. «Kartlegging av modern slaveri og anbefalinger til norsk innsats for bekjempelse av moderne slaveri i utviklingssamarbeidet» 2019
[\[https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/dokumenter/utvpolitikk/slaveri_rapport.pdf\]](https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/dokumenter/utvpolitikk/slaveri_rapport.pdf) hentet 14.11.2019

- United Nations Human Rights office of the High Commissioner (2017) *How State-based NJMs respond to sectors with high risks of adverse human rights impacts: Sector Study – Part 1.* United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. 2017. https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/documents/ARPII_phase1_Sector%20Study_Part%201.pdf hentet 21.11.2019
- World Justice Project (2019) World Justice Project. Rule of Law Index 2019. 2019. <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/ROLI-2019-Reduced.pdf> hentet 01.11.2019

Nettsider

- Becker (2019) Becker, Jan-Ove m.fl. “Germany Seeks to Mandate Human Rights Due Diligence for Companies and Their Global Partners” 25 April 2019 <https://www.littler.com/publication-press/publication/germany-seeks-mandate-human-rights-due-diligence-companies-and-their> hentet 20.11.2019
- Business & Human Rights Resource Centre (2019) Business & Human Rights Resource Center. «Switzerland: Debate intensifies around Initiative for responsible conduct launched by NGO coalition». 2019. [<https://www.business-humanrights.org/en/switzerland-ngo-coalition-launches-responsible-business-initiative>] hentet 14.11.2019
- FN-sambandet (2017) FN-sambandet, «FNs Global Compact». 2017 <https://www.fn.no/Om-FN/FNs-organisasjoner-fond-og-programmer/FNs-Global-Compact> hentet 13.09.2019
- FN-sambandet (u.å) FN-sambandet. «Den internasjonale arbeidsorganisasjon (ILO)» (u.å) <https://www.fn.no/Om-FN/FNs-organisasjoner-fond-og-programmer/Den-internasjonale-arbeidsorganisasjonen-ILO> hentet 27.09.2019
- Norges domstoler (2018) Norges domstoler (2018). «Stabilt høy tiltro til domstolene». 2018 <https://www.domstol.no/nyheter/nyhetsarkiv2/2018/stabilt-hoy-tiltro-til-domstolene/> 19.10.2019

Norges kontaktpunkt for ansvarlig næringsliv (2019)	Norges kontaktpunkt for ansvar næringsliv. «FN-forum: søkelys på myndighetenes ansvar for ansvarlig næringsliv». 1. oktober 2019. https://www.responsiblebusiness.no/nyheter/fn-forum-sokelys-pa-myndighetenes-ansvar-for-ansvarlig-naeringsliv/ hentet 01.11.2019
Oslo Børs (2019)	Oslo Børs, «Noterte selskaper hjemstad» 2019 [https://www.oslobors.no/Oslo-Boers/Notering/Aksjer-egenkapitalbevis-og-retter-til-aksjer/Oslo-Boers-og-Oslo-Axess/Noterte-selskapers-hjemstat] hentet 10.11.2019
Rijksoverheid (2019)	Rijksoverheid. «Kamerbrief over bekræftiging initiatiefvoorstel van Wet zorgplicht kinderarbeid» 2019. https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/07/16/kamerbrief-over-bekræftiging-initiatiefvoorstel-van-wet-zorgplicht-kinderarbeid hentet 14.11.2019
Ropes & Gray (2019)	Ropes & Gray. “Dutch Child Labor Due Diligence Act Appropved by Senate – Implications for Global Companies” 2019 https://www.ropesgray.com/en/newsroom/alerts/2019/06/Dutch-Child-Labor-Due-Diligence-Act-Approved-by-Senate-Implications-for-Global-Companies hentet 14.11.2019
Statistisk Sentralbyrå (2019a)	Statistisk Sentralbyrå. «Hva er egentlig BNP?» 2019. https://www.ssb.no/nasjonaltregnskap-og-konjunkturer/artikler-og-publikasjoner/hva-er-egentlig-bnp hentet 10.11.2019
Statistisk Sentralbyrå (2019b)	Statistisk Sentralbyrå. “Virksomheter”. 2019. https://www.ssb.no/virksomheter-foretak-og-regnskap/statistikker/bedrifter hentet 01.11.2019
Store Norske Leksikon (2016)	Store Norske Leksikon, «Næringsliv». 26.04.2019 https://snl.no/n%C3%A6ringsliv hentet 01.11.2019
United Nations Global Compact (u.å.)	United Nations Global Compact. “The Communication on Progress (CoP) in Brief” u.å. https://www.unglobalcompact.org/participation/report/cop

hentet 09.09.2019

Utenriksdepartementet (2011) Utenriksdepartementet. «ILOs menneskerettighetssystem» 2011
<https://www.regjeringen.no/no/tema/utenrikssaker/menneskerettigheter/-ilos-menneskerettighetssystem/id447081/> hentet 05.09.2019

6.2 Norske rettskilder

Lover

- 1814 Kongeriket Norges Grunnlov 17. mai 1814
- 1967 Lov 10. februar 1967 om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven)
- 1981 Lov 13. mars 1981 nr. 6 om vern mot forurensninger og om avfall (forurensningsloven)
- 1997 Lov 13. juni 1997 nr. 44 om aksjeselskap
- 1997 Lov 13. juni 1997 nr. 45 om allmennaksjeselskap (allmennaksjeselskapsloven)
- 1998 Lov 17. juli 1998 nr. 56 om årsregnskap m.v. (regnskapsloven)
- 1999 Lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven)
- 1999 Lov 26. mars 1999 nr. 14 om skatt av formue og inntekt (skatteloven)
- 2004 Lov 17. desember 2004 nr. 99 om kvoteplikt og handel med kvoter for utslipp av klimagasser (klimakvoteloven)
- 2005 Lov 20 mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven)

2005	Lov 17. juni 2005 nr. 90 om mekling og rettergang i sivile tvister (tvisteloven)
2005	Lov 17. juni 2005 nr. 62 om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (arbeidsmiljøloven)
2009	Lov 19. juni 2009 nr. 100 om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldsloven)
2016	Lov 17. juni 2016 nr. 73 om offentlige anskaffelser (anskaffelsesloven)
2017	Lov 16. juni 2017 nr. 51 om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven)

Forarbeider

NOU 1992:23	<i>Ny straffelov – alminnelige bestemmelser Straffelovkommisjonens delutredning</i>
Ot.prp. nr. 90 (2003-2004)	<i>Om lov om straff</i>
Innst. O. Nr. 72 (2004-2005)	<i>Instilling fra justiskomiteen om lov om straff (straffeloven)</i>
Prop. 48 L (2012-2013)	<i>Endringer i regnskapsloven og enkelte andre lover (rapportering om samfunnsansvar mv.)</i>
Prop. 51 L (2015-2016)	<i>Lov om offentlige anskaffelser (anskaffelsesloven)</i>
Prop. 62 L (2015-2016)	<i>Endringer i forvaltningsloven m. (administrative sanksjoner mv.)</i>
NOU 2016:11	<i>Regnskapslovens bestemmelser om årsberetning mv.</i>

Dommer

Rt. 2013 s. 588

Rt. 2010 s. 1197

Rt. 2014 s. 238

Annen offentlig praksis

- St. meld. Nr. 10 (2008-2009) *Næringslivets samfunnsansvar i en global økonomi.* Utenriksdepartementet. 2009
- St.meld nr. 19 (2008-2009) *Ei forvaltning for demokrati og fellesskap.* Fornyings- og administrasjonsdepartementet
- Dokument 16 (2011-2012) *Rapport fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven*
- Meld. St. 29 (2014-2015) *Globalisering og handel : Muligheter og utfordringer for Norge i handelspolitikken.* Utenriksdepartementet. 2015
- Utenriksdepartementet (2015) *Næringsliv og menneskerettigheter: Nasjonal handlingsplan for oppfølging av FNs veiledende prinsipper.* Utenriksdepartementet. 2015
- Etikkinformasjonsutvalget (2018a) Etikkinformasjonsutvalget. «Storbritannias lov om moderne slaveri («Modern Slavery Act»)» 2018
https://nettsteder.regjeringen.no/etikkinformasjonsutvalget/files/2019/01/Oversiktsnotat-Modern-Slavery-Act_PDF.pdf hentet 03.11.2019
- Etikkinformasjonsutvalget (2018b) Etikkinformasjonsutvalget. «Den franske aktsomhetsloven («devoir de vigilance»)» 2018.
https://nettsteder.regjeringen.no/etikkinformasjonsutvalget/files/2019/01/Oversiktsnotat-Fransk-aktsomhetslov_PDF.pdf hentet 03.11.2019
- Representantforslag 41 S (2018-2019) Representantforslag 41 S (2018–2019) fra stortingsrepresentant Jette F. Christensen Dokument 8:41 S (2018–2019) Stortinget
<https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/representantforslag/2018-2019/dok8-201819-041s.pdf>

Barne- og familiedepartementet (2019)	<i>Endring i mandatet for Etikkinformasjonsutvalget – utforming av konkret lovforslag.</i> Barne- og familiedepartement: Oslo 27. august 2019. https://www.regjeringen.no/contentassets/e8c6c6f6b8d84a2894c3edcfa2976bf0/justert-mandat---etikkinformasjonsutvalget.pdf hentet 11.11.2019
Etikkinformasjonsutvalget (2019)	Etikkinformasjonsutvalget. «Statusrapport 1. juni 2019» 2019 https://www.regjeringen.no/contentassets/f7967ee22d5e4680ada24dbebb51d799/etikkinformasjonsutvalget.-statusrapport---juni-2019.pdf hentet 02.11.2019
Utenriksdepartementet (2019)	Utenriksdepartementet, «Mandat for Norges kontaktpunkt for ansvarlig næringsliv». 2019 https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/vedlegg/naringsliv/kp_mandat.pdf hentet 10.10.2019
Politisk plattform (2019)	<i>Politisk plattform.</i> 2019 https://www.regjeringen.no/contentassets/7b0b7f0fcf0f4d93bb6705838248749b/plattform.pdf hentet 19.10.2019

6.3 Internasjonale rettskilder

Traktater og direktiver

FNs verdenserklæring	<i>Verdenserklæringen om menneskerettigheter</i> , 10. desember 1948
EMK	<i>Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter</i> , Roma 4. november 1950
SP	<i>Internasjonal konvensjon om sivile og politiske rettigheter</i> , 16. desember 1966
ØSK	<i>Internasjonal konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter</i> , 16. desember 1966
ILO	<i>ILOs erklæring om grunnleggende prinsipper og rettigheter i arbeidslivet</i> (1998)

ILO nr. 182 *Konvensjon om forbud mot og umiddelbare tiltak for å avskaffe de verste former for barnearbeid – ILO nr. 182. 17. juni 1999 nr. 1*

2013/34/EU *Europaparlaments- og rådsdirektiv 2013/34/EU av 26. juni 2013 om årsregnskaper, konsoliderte regnskaper og tilhørende rapporter for visse selskapsformer, om endring av europaparlaments- og rådsdirektiv 2006/43/EF og om oppheving av rådsdirektiv 78/600/EØF og 83/349/EØF (kodifisert regnskapsdirektiv)*

2014/95/EU *Europaparlaments- og rådsdirektiv 2014/95/EU av 22. oktober 2014 som endrer direktiv 2013/13/34/EU når det gjelder tilgang til ikke-finansiell og mangfoldinformasjon fra visse store selskap og grupper*

Dommer

López Ostra v. Spain *Case of López Ostra v. Spain, no. 16798/90, 09.12.1994.*
Guerra v. Italy *Case of Guerra and Others v. Italy, no. 116/1996/735/932, 19.02.1998.*

Hatton v. The United Kingdom *Case of Hatton and Others v. The United Kingdom, no. 36022/97, 08.07.2003.*

Von Hannover v. Germany *Case of Von Hannover v. Germany, no. 59320/00. 24.06.2004*

Öneryildiz v. Turkey *Case of Öneryildiz v. Turkey, no. 48939/99, 30.11.2004.*

Taşkin v. Turkey *Case of Taşkin and Others v. Turkey, no. 46117/99, 30.03.2005.*

Ouranio Toxo v. Greece *Case of Ouranio Toxo and others v. Greece, no. 74989/10, 20.10.2005.*

Fadeyeva v. Russia *Case of Fadeyeva v. Russia, no. 55723/00, 30.11.2005.*

Söderman v. Sweden *Söderman v. Sweden, no. 5786/08, 12.11.2013.*

Resolusjoner, rapporter og retningslinjer

- CESCR General Comments No. 14 (2000) *CESCR General Comments No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12) (E/C.12/2000/4)* 11 August 2000 <https://www.refworld.org/docid/4538838d0.html> hentet 23.10.2019
- CESCR General Comments nr. 15 (2002) *CESCR General Comments No. 15: The Right to Water (Art. 11 and 12 of the Covenant) (E/C.12/2002/11)* 20 January 2003 [<https://www.refworld.org/docid/4538838d11.html>] hentet 23.10.2019
- A/HRC/14/27* *Business and human rights : Further steps toward the operationalization of the “protect, respect and remedy” framework, (A/HRC/14/27).* 9 April 2010. https://www2.ohchr.org/english/issues/trans_corporations/docs/a-hrc-14-27.pdf hentet 26.10.2019
- UNGP *Guiding principles on business and human rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework (UNGP) (HR/PUB/11/04).* 2011 https://www.ohchr.org/documents/publications/GuidingprinciplesBusinessshr_eN.pdf hentet 05.09.2019
- A/HRC/8/5* *Protect, Respect and Remedy : a Framework for Business and Human Rights, (A/HRC/8/5).* 7 April 2008. <https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/reports-and-materials/Ruggie-report-7-Apr-2008.pdf> hentet 23.10.2019
- 2011 *OECD Guidelines for Multinational Enterprises: 2011 Edition* <https://www.oecd.org/corporate/mne/48004323.pdf> hentet 15.09.2019
- A/73/163* *The report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises (A/73/163)* 16 July 2018 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N18/224/87/PDF/N1822487.pdf?OpenElement> hentet 01.11.2019

6.4 Utenlandske rettskilder

Lover og lovforslag

Dodd Frank Act	<i>Dodd Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act section 1502</i> [USA]
CATISCA	<i>California Transparency in Supply Chains Act</i> (2010) [USA]
UK MSA	<i>UK Modern Slavery Act 2015</i> [Storbritannia]
Fransk aktsomhetslov	<i>Loi n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et entreprises donneuses d'ordre</i> [Frankrike]
AU MSA	<i>Modern Slavery Act 2018, No. 153, 2018</i> [Australia]
Nederlandsk aktsomhetslov	<i>Wet Zorgplicht Kinderarbeid</i> (ikke trådt i kraft) [Nederland] https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2019-401.html hentet 07.11.2019
Swiss Coalition for Corporate Justice (2016)	Swiss Coalition for Corporate Justice. "The initiative text with explanation" (lovforslag) [Sveits] https://corporatejustice.ch/wp-content/uploads/2018/06/KVI_Factsheet_5_E.pdf hentet 10.11.2019
Bill C-423	Bill C-423. An act respecting the fight against certain forms of modern slavery through the imposition of certain measures and amending the Customs Tariff. (lovforslag) [Canada] https://www.parl.ca/DocumentViewer/en/42-1/bill/C-423/first-reading hentet 14.11.2019
Tysk aktsomhetslov	Act on the Regulations of Human Rights and Environmental Due Diligence in Global Value Chains (Due Diligence Act – SorgfaltspflichtenG) (lovutkast) [Tyskland] https://die-korrespondenten.de/fileadmin/user_upload/die-korrespondenten.de/DueDiligenceLawGermany.pdf hentet 14.11.2019

